

Magt og afmagt

J.B.S. Estrup som politiker

Af Claus Friisberg

Flere nyere værker har i de senere år forsøgt at kaste nyt lys over J.B.S. Estrup og give en mere positiv vurdering af ham som politiker end den gængse. Efter en kort gennemgang af forskningen om Estrup forsøger studielektor, cand.mag. Claus Friisberg i denne artikel at afdække, hvilke egenskaber og politiske synspunkter der var grundlæggende for Estrup. Som godsejerpolitiker var han progressiv og under forhandlingerne om den reviderede grundlov tættere på de nationalliberale, end man normalt har erkendt. Under kampen for at hindre folketingsparlamentarismens sejr kom han efterhånden i flagrant modstrid med sine egne grundlæggende synspunkter. Dog var provisorieårene 1885-94 ikke ensbetydende med, at der rådede diktatoriske tilstande i Danmark. Den stærke politiske magt, Estrup oprindeligt havde, blev efterhånden udhulet. Magt blev til afmagt. Da han gik som konseilspræsident, var det ikke alene en lettelse for Venstre, men også for mange højremænd.

Indledning

I de sidste år er der kommet et par fremstillinger, der – med inddragelse af et hidtil ikke benyttet arkivmateriale, herunder Estrups privatarkiv på Skaføgård – har søgt at kaste nyt liv over politikerens Estrup. Det er dels Troels Finks store afhandling i to bind *Estruptidens politiske historie* fra 1986, dels Ditlev Tamms mere snævre personbiografi *Konseilspræsidenten. Jacob Brønnum Scavenius Estrup* fra 1996. Til fremkomsten af de nye værker var der gode grunde at dømme efter de fremstillinger, der i forvejen forelå af Estrup og hans politik, først og fremmest K.G. Brøndstedts *J.B.S. Estrup 1825-16. April-1925* fra 1925 og Th. Thaulows *Jacob Brøndum Scavenius Estrup. Hans Liv og Gerning 1825-1913* fra 1940. Den første af de to ældre fremstillinger er skrevet ud fra en stærk beundring for Estrup og har faktisk et hagiografisk præg, den anden er ganske vist også skrevet ud fra en konservativ, positiv holdning til Estrup, men kildegrundlaget er langt solidere og vurderingerne mere afbalancerede. I begge de to værker er Estrup den viljestærke politiker, der meget længe

formåede at holde et alt for magtbegærligt Venstre stangen, men som til sidst blev forrådt af sine egne.

Et eksempel på, hvorledes man inden for den radikale historikertradition har opfattet Estrup som politiker, har vi f.eks. i Vagn Dybdahls skildring af ham i bind 12 af *Politikens Danmarkshistorie* fra 1965. Vagn Dybdahl fremhæver – inspireret af Edvard Brandes' vurdering¹ – at Estrup ikke havde politiske visioner. Edvard Brandes gjorde engang opmærksom på det påfaldende i, at Estrup ikke havde efterladt sig et originalt ord, en vending, der bemærkedes.² Hermed mente Brandes, at han var uden originale tanker. Dette tilslutter Dybdahl sig altså, samtidig med at han bemærker, at det, der kendetegnede Estrup som politiker, var vilje, intelligens og utilnærmelighed. Desuden pointeres det, at han ikke var overklassens bolværk i en social kamp, for ganske vist blev kampen mellem Højre og Venstre til en klassekamp, men Estrup svævede så meget over vandene, at man ikke kan identificere hans stædige kamp for at fastholde regeringsmagten på sine hænder med Højres kamp mod Venstre. Estrup var hverken Højres eller Landstingets minister, men kongens. Dennes ret til frit at vælge sine ministre var det centrale for ham. Kunne han få Højre til at støtte sig i denne bestræbelse, burde han selvsagt gøre brug af partiets assistance, men partiet var tjeneren, ikke herren. For Højre på den anden side var det vigtigste at bevare overklassens magt, og dertil kunne partiet bruge Estrup. Hvad enten det nu var for at sikre det ene eller det andet formål, gik Estrup så drastisk frem i 1885 gennem de provisoriske love, der blev udstedt det år, at han klart førte landet ud i et diktatur. Det skete, da den provisoriske finanslov fra april 1885 og riffelprovisoriet den 27. oktober blev fulgt op af gendarmeriprovisoriet og den foreløbige lov om overordentlige politiudgifter plus den 2. november straffeprovisoriet, der væsentlig indskrænkede mulighederne for politisk kritik. Som Dybdahl formulerer det: »at sætte Rigsdagen ud af spillet og derefter udstede foreløbige love hører begge med til det klassiske billede af et diktaturs fødsel«.³

1. Vurderingen er første gang udtrykt i en kronik med titlen »Estrup« i *Politiken*, 25. december 1913.

2. Brandes' iagttagelse er i øvrigt ikke rigtig, for Estrups bemærkning i et brev fra 1849 om den almindelige valgret som den største dårskab i en tid, der ellers var rig på dårskaber (jf. nedenfor), er faktisk en vending, som historikerne har hæftet sig ved. Brandes er dog undskyldt, for Estrups brev var endnu ikke kendt af offentligheden, da Brandes' vurdering fremkom. Derimod var brevet kendt, da Dybdahl skrev sit bind af *Politikens Danmarkshistorie*, for brevet blev offentliggjort i *Danske politiske breve*, IV, i 1958.

3. Vagn Dybdahl: *Danmarks historie*, XII: De nye klasser, København 1965, s. 123, 126, 176f.

Dybdahls fremstilling rummer for det første en påstand om, hvilke egenskaber Estrup var i besiddelse af, for det andet en påstand om, hvad der var hans grundlæggende politiske idé, og for det tredje en karakteristik af hans politik. Spørgsmålet er så, om påstandene er korrekte, og om der han påvises nogen sammenhæng mellem egenskaber, politisk opfattelse og den politik, der faktisk gennemførtes. Det er ikke tilfældet i Dybdahls fremstilling, hvilket man dog næppe kan bebrejde ham i betragtning af, hvor lidt hans redegørelse for Estrup og hans politik fylder i hans værk som helhed. Det interessante er nu, hvad de to nye dyberegående afhandlinger siger om de tre punkter.

I sin opfattelse af Estrup som person ligger Troels Fink ikke langt fra Dybdahl. Men han gør tydeligere end denne opmærksom på, at den myndighed og magtfuldkommenhed, Estrup udstrålede, måske mere var udtryk for stædighed end styrke. Faktisk efterlader han det indtryk, at Estrup efterhånden blev drevet ud i en mere konfronterende politik, end han egentlig brød sig om. Reelt var det højrepolitikere som Landstingets formand, den juridiske professor Henning Matzen, og fætterten, kultusminister Jacob Scavenius, der bestemte den politiske dagsorden fra midten af 1880'erne og de skrappe metoder, der blev anvendt for at få den forsvarsvenlige højrepolitik drevet igennem. Dermed er der også givet et svar på spørgsmålet, om den politik, der blev fulgt, var i overensstemmelse med Estrups politiske grundopfattelse. Det var den faktisk ikke, for hans politiske grundopfattelse var, at de to ting skulle være ligestillede, men resultatet af provisorierne blev, at Landstinget og regeringen kom til at stå stærkere end Folketinget.⁴

Ditlev Tamm fremhæver, at Estrup var en ægte konservativ, der stod urokkeligt fast på, at den magtfordeling, som den reviderede grundlov af 1866 var udtryk for, ikke måtte ændres. Landstinget var fuldt ligeberettiget med Folketinget, og derfor måtte Estrup gøre alt, hvad han formåede for at forhindre, at den magt, som godsejerne havde fået i Landstinget med 1866-grundloven, smuldrede. Ganske vist kunne hans politiske idé sammenfattes i den positive opfattelse, at kongens ret til frit at vælge sine ministre ikke måtte antastes, men reelt var hans politik mere negativ end positiv: Han sagde nej til folketingsparlamentarismen, og han sagde nej til indførelse af indkomstskat, fordi det ville kunne svække godsejernes magtstilling. Tamm betoner dog, at der efter hans opfattelse ikke er grund til at sætte spørgsmålstegn ved, at Estrup var tilhænger af en landfæstning omkring København. Vel blandt andet derfor anser han heller ikke Estrup

4. Troels Fink: *Estruptidens politiske historie*, II, Odense 1986, s. 11f, 31.

for i samme grad at være svækket fra omkring 1885, som Fink gør, ligesom han heller ikke ser det samme brud i den politiske opfattelse, der lå til grund for regeringens politik efter 1884-85 som før dette vandskel.⁵

Selv om de to seneste større værker om Estrup – og da særlig Troels Finks afhandling – indeholder meget stof til bedømmelse af de tre emner, som jeg har berørt ovenfor, kan man godt savne en mere samlet redegørelse for Estrups politiske synspunkter. Det er svært at se skoven for bare træer – ikke mindst i Finks værk. Blev den politik, Estrup som konseilspræsident stod som den øverste ansvarlige for, efterhånden så anderledes end de første års politik, at den totalt brød med hans oprindelige linie? Bidrog den f.eks. i sidste ende til folketingsparlamentarismens sejr? Var den – som påstået af Dybdahl – ensbetydende med, at Danmark var ved at bevæge sig ind i diktatoriske tilstande? Og hvorledes havde Estrup det med det, hvis det ellers er rigtigt?

Estrups person og politikken

Som person havde Estrup utvivlsomt en række gode egenskaber, som jeg også selv har påpeget i *På vej mod et demokrati* fra 1975 med støtte i Neergaards omtale af det gode samarbejde, han havde med Estrup om et konkret enkeltspørgsmål, lige da Neergaard var kommet i Folketinget i 1887 som repræsentant for Venstre.⁶ Men når det kom til det, man i samtiden kaldte de storpolitiske spørgsmål (f.eks. de spørgsmål, der udgjorde forfatningskampens konfliktstof), havde han en række yderst uheldige egenskaber. De resulterede for det første i, at kløfterne i forhold til Venstre blev gravet dybere, end der egentlig var grundlag for i det konkrete konfliktstof, for det andet i, at Estrup kom ud i nogle ekstreme positioner, der harmonerede dårligt med hans politiske standpunkt. I det øjeblik han blev trængt i en storpolitisk debat, havde han meget vanskeligt ved at indgå i en meningsfuld dialog. Når han så blev angrebet hårdt, besvarede han de unægtelig også meget hårdhændede angreb, han var ude for, ved at gå i baglås. Hans reaktion var fornærmelse, og ud af fornærmelsen sprang en endnu mere trodsig fastholden ved den oprindelige position. Estrup var en

5. Ditlev Tamm: *Konseilspræsidenten. Jacob Brønnum Scavenius Estrup*, København 1996, s. 170, 222-226, 372ff

6. Claus Friisberg: *På vej mod et demokrati*, København 1975, s. 104; Niels Neergaard: *Erindringer fra Ungdomsaarene og fra mit offentlige Liv 1854-1894*, København 1935, s. 192f.

mærkelig kombination af hårdførhed og hudløshed.⁷ På den ene side udholdt han standhaftigt de verbale overfald, han var udsat for på. På den anden side gjorde hans ærgrelse ham til et let bytte for de højrepolitikere, der prøvede på at få ham til at føre en endnu skarpere og mere provokerende politik. Den såkaldt stærke Estrup var i virkeligheden svag.

Ved det berømte møde i Folketinget den 31. marts 1877 bestemte majoriteten, at der ikke skulle føres nogen debat om finanslovsforslaget, inden tinget skred til den endelige afstemning om finanslovsforslaget. I den forbindelse overhørte formanden, Christopher Krabbe, at Estrup bad om ordet for at meddele, at han – da Folketinget og Landstinget ikke var kommet til enighed om finanslovens udseende – ville foreslå en midlertidig finanslov, der skulle indeholde de udgifter og indtægter, som begge ting havde stemt for.⁸ Estrup og højrepolitikerne i det hele taget blev dybt fornærmet over den arrogante måde, konseilspræsidenten var blevet viftet af på.⁹ Således skriver redaktør Vilhelm Topsøe, der var til stede i presselogen under episoden: »Estrup følte sikkert dybt den krænkelse, som ved kneblingsscenen den 31. marts tilføjedes regeringens værdighed. Han var synligt stærkt bevæget, da han, stående på ministerpladsen, gentagne gange forlangte ordet, medens hr. Krabbe lod afstemningen om afslutningen foregå, som om der intet var i vejen, og ikke engang bagefter værdigede ministeriet blot nogen undskyldning«.¹⁰

Hele ansvaret for det kedelige intermezzo kan dog ikke placeres hos folketingsmajoriteten og formanden. Baggrunden var, at Folketinget lag-

7. I et sjældent anfald af selverkendelse erklærede han da også i rigsdagssamlingen 1879-80 under en af dens mange debatter: »... jeg holder mere af selv at gøre opmærksom på, at jeg har begået en fejltagelse, end at blive gjort opmærksom derpå af andre...«. *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget 1879-80*, sp. 424.

8. Det er ganske vist blevet bestridt – f.eks. af Monrad i hans politiske brev nr. 10: *Den provisoriske finanslov*, 1. september 1877 – at Estrup skulle have haft til hensigt at bebude forelæggelsen af en midlertidig finanslov, men det er der nu ikke nogen grund til at tro, jf. Estrups egen udtalelse i Folketinget den 6. november 1877: »Jeg fordrer det altså betragtet som yderligere bevis på, hvor overordentlig nødtigt regeringen gik til dette skridt, som man foretog den 12. april [udstedelsen af den provisoriske finanslov], at man, skønt der ikke forelå efter min mening skygge af forpligtelse til at søge en bevillingslov gennemført, dog var betænkt derpå og fuldt beredt derpå [før episoden forekom].« *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget 1877-78*, sp. 178. Krieger bekræfter rigtigheden af Estrups udsagn i sin dagbog, jf. note 11.

9. *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget 1876-77*, sp. 3890 med note af bureauchefen Dessau: »Denne begæring om ordet er indsat på det sted, hvor dens fremkomst kan siges at være konstateret. Nogle funktionærer har imidlertid tillige hørt den kort forud, og efter hvad der har kunnet oplyses, må stedet for dens første fremkomst da antages at være mellem oplæsningen af navnene Faaborg og Buch [to af de medlemmer, der begærede debatten afsluttet]«.

10. Vilhelm Topsøe: *Politiske Portraitsstudier*, København 1878, s. 80ff.

de stor vægt på, at det – som det plejede – vedtog finansloven ved tredjebehandlingen før Landstinget. Imidlertid gjorde et statsrådsmøde kl. 11.00 det umuligt for Folketinget at komme i gang med sit møde før kl. 12.45, medens Landstinget skulle begynde sit møde kl. 13.30. Da det var kutyme, at Folketingets endelige behandling strakte sig over et betydeligt længere tidsrum end Landstingets, kunne man let risikere, at Landstinget ville komme først med sin vedtagelse. Det forhindrede naturligvis ikke, at Folketingets formand kunne have vist lidt smidighed og have givet Estrup lejlighed til at udtale sig. Men på den anden side illustrerer det dog, at hensigten ikke var at krænke Estrup og Højre; det var en uheldig biomstændighed. Af Kriegers dagbøger fremgår det, at man i ledende højrekredse udmærket var klar over, at Folketingets handlemåde ikke behøvede at være ensbetydende med, at det ikke ville acceptere en midlertidig finanslov af den art, Estrup ville have foreslået. Såvel justitsminister Nellemann som kongen plæderede i første omgang for, at regeringen fortsat skulle søge at føre sin oprindelige plan ud i livet. Når Nellemann og andre fremtrædende højrepolitikere som den tidligere conseilspræsident Hall blev overbevist om, at det alligevel ville være en god idé i stedet at udstede en provisorisk finanslov (der som bekendt ikke er blevet godkendt af Rigsdagen i modsætning til den midlertidige, der er vedtaget), skyldtes det ikke, at de mente, at Folketinget end ikke ønskede at gå med til en midlertidig finanslov; men deres analyse af den politiske situation viste dem, at man kunne risikere, at Folketinget – når det blev stillet over for forslaget om den midlertidige finanslov – da i sin vrede over ministeriets opførsel nu ville nedstemme visse militærbevillinger, som der ellers havde været enighed om mellem Landstinget og Folketinget, som det fremgik af, at de fandtes både på den finanslov, som Folketinget og Landstinget havde vedtaget den 31. marts 1877.¹¹ Over for kongen begrundede regeringen urigtigt sin beslutning om ikke at fremsætte et forslag til en midlertidig finanslov med Folketingets umedgørlighed; men den virkelige grund var altså, at den med udstedelse af en provisorisk finanslov ville være mere sikker på at få en større del af sin politik igennem end gennem forelæggelse af et forslag om en midlertidig finanslov. Hvor var Estrup henne i denne sag? Da Krieger ikke nævner noget om, at han skulle have deltaget i de nævnte overvejelser, er det sandsynligst, at han i sin forbitrelse over det passerede uden videre godtog den fremgangsmåde, som Nellemann og Hall efterhånden var nået frem til var den rette. Han ønskede utvivlsomt, at regeringen skulle gengælde folketingsmajoritetens slag i

11. *A.F. Kriegers Dagbøger*, VI, København 1921, s. 220-223.

ansigtet med et mindst lige så stort slag. Da han senere udtalte sig den 5. november 1877 i Folketinget om, hvorvidt andre muligheder havde stået åbne for regeringen end at udskrive en provisorisk finanslov, var han meget skråsikker: »Regeringen kunne ikke opfatte afstemningen her den 31. marts anderledes end som en udtalelse om, at tinget ikke ville forhandle med den nuværende regering om finansloven eller om, hvad der stod i forbindelse dermed«. ¹² At Folketinget ikke ville forhandle yderligere om den ordinære finanslov, var rigtigt; den finanslov, som det vedtog den 31. marts, var dets sidste tilbud. Benægtelsen af, at Folketinget heller ikke ville forhandle om, »hvad der stod i forbindelse dermed«, det vil altså sige forhandle om at klare situationen gennem en midlertidig finanslov, var imidlertid uden hold i virkeligheden; det vidste Nelleman og Hall da også godt, som Kriegers dagbog dokumenterer. Enten må man opfatte det på den måde, at Estrup taler usandt. Eller man må forstå ham på den måde, at han ganske enkelt ikke har deltaget i de overvejelser, som Nelleman og Hall gjorde sig, om regeringen alligevel skulle spille ud med et nyt finanslovsudspil. Hans vrede og ophidselse over den famøse episode i Folketinget den 31. marts har overskygget alt andet, så det i hans bevidsthed stod som en kendsgerning, at alle forhandlingsmuligheder var udtømt. I betragtning af den redelighed, der kendetegnede regeringschefen, må man gå ud fra, at han ikke bevidst stak en løgn; det taler for rigtigheden af den sidste tolkning. ¹³ Det samme gør Kriegers ordvalg, da han omtaler Venstres fremgangsmåde den 31. marts i dagbogen den 5. april 1877: »Det er i øvrigt en ubegribelig blindhed af Venstre, at det gjorde sig skyldig i den

12. *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget 1877-78*, sp. 128. Jf. hvorledes en af dem, der stillede forslag om en afslutning af forhandlingerne, Chr. Pedersen, motiverede sin tilslutning til forslaget. Den 1. april 1877 var finansloven til forhandling for femte gang, og Estrup havde i et brev til det nedsatte fællesudvalg i ultimative vendinger gjort klart, hvad regeringen og Landstinget kunne gå med til. Derefter var der ikke videre at forhandle om. *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget 1877-78*, sp. 140.

13. Det samme gør Monrads reaktion på Estrups erklæring 5. november 1877; den undrede Monrad en hel del. Udenrigsministeren, Rosenørn, havde nemlig fortalt ham, at regeringen ikke havde udstedt den provisoriske finanslov, fordi Estrup og regeringen havde følt sig krænket over Krabbes behandling af Estrup. Da Monrad gennem udenrigsministeriets direktør, P. Vedel, prøvede at opklare, hvorledes den virkelige sammenhæng var, endte det med, at Vedel skrev til ham, at modsigelsen mellem, hvad udenrigsministeren havde sagt til Monrad, og hvad Estrup havde erklæret i Folketinget, hang sammen med, at det ene, Rosenørns beretning til Monrad, »var ministeriets betragtning, det andet konseilspræsidentens«. Aage Friis og Just Rahbek (udg.): »A.F. Kriegers, D.G. Monrads og P. Vedels Brevveksling 1846-1888«, *Danske Magazin*, 7. Række, 3. Bind, 1940, brev 215, 216 og 217, s. 319ff. Brevvekslingen synes at styrke det synspunkt, at Estrup personlig har ladet sig lede af sin fornærmelse, og at de ledende medlemmer af hans ministerium faktisk har brugt denne omstændighed til at manipulere ham.

brutalitet at nægte al forhandling og derved befriede Estrup for alle de vanskeligheder, som ville have været forbundet med forelæggelsen og behandlingen af finanslov nr. 2«. ¹⁴ Efter fornærmelsen var Estrup ikke indstillet på at forelægge noget forslag til en midlertidig bevillingslov.

Hvad Estrup overså, da han lod fornærmelsen beherske sin politik, var, at han på denne måde kom i modstrid med sin egen politiske linie. For grundlæggende ønskede Estrup så vidt muligt at undgå en provisorisk finanslov. Hvad han også overså, var, at regeringen med sin handlemåde gled over i det, juristerne kalder magtmisbrug. Magtmisbrug foreligger, i det øjeblik en administrativ afgørelse, der efter sit indhold er retmæssig, bliver uretmæssig, såfremt den tjener et formål, der er handlingen uvedkommende. ¹⁵ Selv i det øjeblik man godtager de argumenter, Nellesmann og Henning Matzen brugte til at styrke deres påstand om, at finansprovisorer ikke var i modstrid med grundloven, ¹⁶ må man ikke desto mindre konstatere, at finansprovisoret i 1877 var udtryk for magtmisbrug.

Officielt begrundede regeringen det med, at Folketingets adfærd i den foreliggende sag viste, at dets flertal, Venstre, ønskede at gennemtvinge folketingsparlamentarismen; den omstændighed, at der ikke var kommet nogen finanslov til veje ved finansårets udløb, talte sit tydelige sprog herom. Argumentationen er selvsagt svag, idet det, at der ikke forelå nogen finanslov, da finansåret udløb den 1. april 1877, jo ikke uden videre kunne fortolkes som et udslag af Venstres bestræbelse på at tvinge folketingsparlamentarismen igennem. Formelt skyldtes det jo i lige så høj grad Landstinget, at en finanslov for 1877-78 ikke var færdig den 1. april 1877. Regeringens placering af ansvaret var med andre ord en politisk vurdering. Hvis argumentet skulle have haft juridisk tyngde, skulle Venstre have handlet, så det var evident, at ansvaret alene var Venstres. Partiet skulle med andre ord have stemt finanslovsforslaget ned. Men det var ikke sket. Den forestilling, i hvilken man finder regeringens argumentation, indeholder således en sammenblanding af en juridisk og en politisk vurdering. Medens vurderingen af Venstres optræden i forbindelse med behandlingen af finansloven var politisk, var det en juridisk påstand at hævde, at paragraffen om provisoriske love lod sig bruge i en parlamentarisk nødsituation til uden om Rigsdagen at udstede finanslove. Det siger sig selv, at enten skal argumentationen være juridisk hele vejen igennem, eller også politisk. Men i øvrigt er det ikke det, der er pointen: Når rege-

14. Krieger 1921, s. 224.

15. Jens Himmelstrup: *Den provisoriske lovgivning i Danmark*, København 1948, s. 263.

16. Henning Matzen: *Grundloven og Folkets Selvstyrelse*, København 1873, især s. 54ff.

ringen begrundede sin udstedelse af en provisorisk finanslov med, at Folketingets opførsel i den konkrete sag var utilstedelig og udtryk for en bestræbelse på at gennemtvinge folketingsparlamentarismen, var den ikke alene svag; den var heller ikke reel. Den virkelige grund til at gøre finansloven provisorisk var, at regeringen på denne måde havde en større udsigt til at få flere militærudgifter vedtaget – og måske også at svække Venstres lyst til at presse på med det parlamentariske krav. Handlingen: udstedelsen af den provisoriske finanslov skulle altså tjene et formål, der var den uvedkommende. Estrups rolle i denne sag var lidet glørværdig. Hans fornærmelse gjorde, at han ikke fik givet de kræfter i sit ministerium og i højreledelsen, der stod bag denne form for magtmisbrug, et ordentligt modspil.

Udviklingen i Estrups bærende politiske synspunkter

Den progressive godsejerpolitiker

To breve fra den unge godsejer Estrup til onkelen C.T. Engelstoft, det første fra juni 1848, det andet fra marts 1849, kaster lys over den unge Estrups politiske synspunkter.¹⁷ Da han skrev sit første brev, var valgloven til den grundlovgivende rigsdag med dens almindelige og lige valgret netop blevet udsendt. Det fremgår, at Estrup som sine standsfæller ville have foretrukket en langt snævrere valgret. På den anden side fandt han trøst i, at »den ultrademokratiske valglov« måske nok ville give underklassens repræsentanter (husmænd, landarbejdere og byproletarer) en uforholdsmæssig stor repræsentation i den grundlovgivende rigsdag, men det havde dog også den fordel, at det ville »tvinge den hidtil mest bevægede og højrøstede del af bondebefolkningen, nemlig de egentlige bønder og gårdmænd til at slutte sig til det konservative parti«. Herved forstod han vel at mærke »kun det parti, der holder på, at lov og ret skal respekteres, og ikke det, der absolut holder på alle ikke tidssvarende institutioner«.

Da han skrev sit andet brev, var mere konservative vinde begyndt at blæse ind over Danmark, og det var ikke længere en given sag, at den almindelige, lige valgret til såvel lands- som folketing ville blive gennemført, således som Martsministeriet ellers havde foreslået det. I brevet fastslår Estrup, at det ville glæde ham særdeles meget, hvis den alminde-

17. Estrup var født i 1825, Povl Bagge m.fl. (udg.): *Danske politiske breve*, IV, København 1958, s. 238, 397f.

lige valget led skibbrud, for han anså den for at være »den største dårskab i denne ellers på dårskeber så rige tid«. På den anden side var han dog betænkelig ved det forslag, som nogle højrefolk havde stillet, at der skulle gennemføres en skattecensus alene til førstekammeret – altså Landstinget. Det »vil kun være at bringe uenighed ind i den besiddende klasse, og den må for fremtiden holde så tæt sammen som muligt mod det eneste omvæltende parti, der for fremtiden findes i Danmark: det ikkebesiddende parti. (Et overhus af pengearistokrater vil aldeles mangle støtte og anseelse i befolkningen).«

De to breve viser, at Estrup accepterede den nye tingenes tilstand, at Danmark skulle have en fri forfatning, og at det var på det grundlag, han og hans standsfæller i fremtiden måtte arbejde – jf. hans bemærkning om, at han ikke ønskede sig et overhus, der udelukkende bestod af pengearistokrater, dvs. af folk, der stammede fra den højere bymiddelstand, hvor de nationalliberale hentede mange af deres tilhængere, fordi dets opbakning i befolkningen ville være ringe. Bemærkningen vidner også om, at ganske vist var det hans opfattelse, at de besiddende – såvel byernes kapitalister som godsejerne og bønderne – skulle holde sammen, men lige fra første færd var han lidt skeptisk over for disse samarbejdspartnere. Byernes kapitalister må ikke stå for stærkt i overhuset, og de egentlige bønder og gårdmænd er højroastede og bevægede.

I Estrups synspunkter finder man fra første færd en blanding af interesse- og korporationssynspunkter. Interessesynspunktet tilsiger ham, at de besiddende må samarbejde, så underklassen ikke skal bruge den politiske indflydelse, som den frie forfatning giver dem, til at vedtage en lovgivning, der fratager de besiddende alt, hvad de ejer og har. I korporationssynspunktet ligger, at de enkelte grupper som bønder, bymiddelstand og -overklasse og godsejere hver skal have en mulighed for at sætte deres politiske synspunkter igennem i det politiske system – og helst på en sådan måde, at godsejerne får en stærk repræsentation, medens bønder og bymiddel- og overklasse kommer til at stå relativt mindre stærkt. Da den jurngrundlov og den valglov, der blev vedtaget sammen med den, ikke kom til at hvile på et standsprincip, var konsekvensen af Estrups synspunkter, at han nok ville arbejde for, at der skulle etableres et samarbejde mellem de besiddende, men i dette samarbejde ville han give godsejerne den dominerende position. Nogen begrundelse for, at godsejerne var de mest værdifulde og burde have mest at sige i et sådant samarbejde, finder man ikke; den kom først senere. Det er værd at lægge mærke til, at den unge Estrup nok var konservativ, men på den anden side var han ikke tilhænger af, at alle institutioner skulle bevares uforandrede. Hermed signalerede

han også, at han ikke havde noget imod, at Danmark blev et konstitutionelt kongedømme, ligesom han signalerede, at han ikke tilhørte gruppen af gammelkonservative embedsmænd, der knapt nok var tilhængere af indførelsen af en fri forfatning. Hvis man ellers fik den nye forfatning indrettet således, at de besiddelsesløse ikke kunne sætte sig på den politiske magt, var det efter Estrups mening godt, at Danmark blev styret i henhold til en fri forfatning, specielt hvis de forskellige grupper i befolkningen: godsejere, bønder og bymiddelstand fik en passende indflydelse. Styret ville kun kunne blive bedre, hvis disse grupper fik den politiske magt i Danmark, vel at mærke under forudsætning af, at den gruppe, der opnåede den mest fremtrædende politiske position, blev godsejerne.

Estrups demokratiopfattelse var anderledes end de nationalliberales – således som den f.eks. blev udtrykt af D.G. Monrad. Denne var tilhænger af den form for demokrati, som er blevet kaldt »protective-democracy«. Kernen i denne demokratiopfattelse er, at de vælgere, der regnes for at udgøre folket, skal omfatte så brede grupper, at de indvalgte ikke kun repræsenterer en lille elite, der kan sætte sine interesser igennem på bekostning af andre grupper i samfundet. En bred valgret skal sikre, at de folkevalgte kommer til at repræsentere hele den folkelige kraft og dermed ser det som deres opgave at varetage den fælles interesse.¹⁸ Den engelske utilitarist James Mill, der sammen med Bentham formulerede den liberale »protectiv-democracy«-opfattelse, hævdede, at det ikke kunne skade samfundet, at også de mindre bemidlede fik valgret, for de forstod udmærket, at en forudsætning for, at samfundet blev rigere var, at man accepterede ejendomsretten; uden denne respekt ville den stadige forøgelse af nationalproduktet, som var godt i gang i forbindelse med industrialiseringens gennemslag, ikke kunne fortsætte – til skade for f.eks. arbejderne.¹⁹

Estrups demokratiopfattelse mindede snarere om den, som var blevet udviklet af den franske politiker og politiske tænker Benjamin Constant. Denne var tilhænger af, at alene folk, der havde pæne indtægter og det oplysningsniveau, der fulgte heraf, skulle have valgret. Gav man nemlig valgret til de besiddelsesløse, proletarerne, ville de handle politisk kortsigtet, dvs. undlade at vise den eksisterende ejendomsfordeling respekt. Det skyldtes, at de var så optaget af den nøgne eksistenskamp, at de ikke

18. Claus Friisberg: *Demokratiets triumf*, Varde 1999, s. 250ff.

19. James Macpherson: *The Life and Times of Liberal Democracy*, Oxford-London-New York 1977, s. 23ff; David Held: *Models of democracy*, Cambridge 1987, s. 70.

havde overskud til at udvikle den respekt for statsmagten, som var en forudsætning for, at man kunne deltage i det politiske liv.²⁰

At Estrup var for det konstitutionelle monarki og ønskede reformer af forældede institutioner, kom frem, da han en kort tid blev aktiv landspolitiker i 1854-55. I november 1854 spurgte »Bestyrelsen til Grundlovens Bevarelse« i Randerskredsen Estrup, om han ville opstille som dens kandidat ved det forestående valg til Folketinget i december 1854. Kredens hidtidige folketingsmand, provst Jacob Valentin, ønskede ikke at fortsætte, da han var bange for, at hans kritiske holdning til regeringen skulle koste ham hans stilling som provst; regeringen Ørsted havde allerede afskediget en række oppositionelle politikere som f.eks. D.G. Monrad og C.C. Hall fra deres stillinger i statens tjeneste.²¹ Baggrunden for henvendelsen til netop Estrup var, at bestyrelsen havde erfaret, at han var enig med den i dens forfatningssynspunkter: Fællesforfatningen for Danmarks monarki skulle gennemføres på forfatningsmæssig måde – uden at Junigrundloven blev krænket; den indskrænkning, der skulle ske i Junigrundlovens virkeområde til de specielle kongerigske anliggender, skulle gennemføres i overensstemmelse med Junigrundlovens paragraf 100, der foreskrev, hvorledes en ændring af grundloven skulle foregå. Desuden gjorde bestyrelsen Estrup opmærksom på, at den mente, at der skulle gøres så meget som muligt for, at den repræsentation, der i fremtiden skulle bestemme fællesanliggenderne, blev virkelig konstitutionel såvel i sin sammensætning som med hensyn til den myndighed, der tillagdes den. Estrups accept af opstillingen viser sammen med de politiske standpunkter, han indtog, da han var blevet indvalgt i Folketinget, at han fuldt og helt stillede sig på det konstitutionelle monarkis grund.

Valgresultatet december 1854 betød, at det stærkt konservative ministerium Ørsted måtte træde tilbage; det blev afløst af det moderat konservative P.G. Bang-ministerium, der så det som sin opgave at komme Rigsdagen i møde i forfatningsspørgsmålet. Resultatet blev, at folketing og landsting på ny vedtog det forslag til en indskrænkning af Junigrundloven, som ministeriet Ørsted havde modsat sig. I Folketinget var Estrup blandt de 87, der stemte for. Dermed viste han også i praksis, at han handlede, som »Bestyrelsen for Bevarelsen af Grundloven« havde ønsket. Efter vedtagelsen af indskrænkningen og kongens stadfæstelse blev der –

20. Jørgen Christian Meyer: »Den amerikanske og franske revolution«, Rudi Thomsen (red.): *Det athenske demokrati i samtidens og eftertidens syn*, II, Århus 1986, s. 95ff.

21. Tamm 1996, s. 105f; Th. Thaulow: *Jacob Brøndum Scavenius Estrup. Hans Liv og Gerning 1825-1913*, København 1940, s. 36.

som paragraf 100 i Junigrundloven foreskrev – afholdt nyvalg til Folketinget, der derefter vedtog forslaget endnu engang.²² I denne vedtagelse var Estrup dog ikke med – men det skyldtes udelukkende, at han ikke havde opstillet på ny.

Også på anden måde viste Estrup, at han ikke hørte til det konservative parti af bureaukrater, som i grunden aldrig havde accepteret Junigrundloven. Han blev medlem af det udvalg, der behandlede regeringens forslag om en ændring af amtsråd og sogneforstanderskaber – både med hensyn til valgeregler og rådernes kompetence. I sit bidrag til udvalgets beretning anførte han, at lovforslaget ikke var tilstrækkelig demokratisk.²³ Blev det gennemført i den foreliggende skikkelse, ville det blot udskyde tidspunktet for en mere tilbunds gående reform. I øvrigt var det en dårlig idé at ændre de kommunale råds sammensætning, så længe grundlovens løfteparagraf om kommunalt selvstyre (paragraf 89) ikke var blevet fulgt op af lovgivning, der præciserede dette selvstyres omfang. Hvad han nærmere mente med, at lovforslaget ikke var demokratisk vidtgående nok, fremgår af hans jomfrutale i Folketinget ved forslaget anden behandling. Her sagde han, at præsterne ikke burde være fødte sogneforstandere.²⁴ Præsterne havde nok at gøre med at passe deres arbejde, hvortil kom, at de let kunne komme ud i en konflikt med deres menigheder i og med, at de i sogneforstanderskaberne var med til at bestyre fattigvæsenet. Den tidligere begrundelse for, at præsterne skulle være fødte medlemmer, nemlig at man ikke kunne undvære deres ekspertise, var nu bortfaldet, fordi der med de ændringer, der var foregået på landet, nu var tilstrækkelig intelligens uden for sognets aristokrati af præst og større lodsejere. Regeringen havde foreslået, at den højest beskattede femtedel af sogneboerne skulle vælge den ene halvdel af medlemmerne af sogneforstanderskabet, alle de beskattede den anden halvdel. Dette forslag foretrak han frem for et ændringsforslag, der gik ud på, at de sogneboerne, som havde mindst en tønde hartkorn, skulle vælge den ene halvdel, de, der havde mindre, den anden halvdel. Efter hans opfattelse ville en bestemt fastlagt grænse opretholde skellet mellem husmænd og gårdmænd.

Estrups bemærkninger i forbindelse med ændringen af kommunaloven er bemærkelsesværdige, fordi de bekræfter, at han stadig stod på det standpunkt, han havde afsløret i sit brev fra 1849; han ønskede ikke at bevare forældede institutioner, in casu præstens medlemskab af sogneforstanderskabet, blot fordi historiske grunde talte for det. Historisk var

22. Niels Neergaard: *Under Junigrundloven*, II,1, København 1916, s. 15ff.

23. *Rigsdagstidende 1854-55. Anhang B*, sp. 336.

24. *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget 1854-55*, sp. 1345.

præsternes selvfølgelige medlemskab af sogneforstanderskaberne begrundet i, at sogneforstanderskaberne var udviklet af de sognekommisioner, der med præsten i spidsen blev sat til at administrere den nye fattiglov for landet fra 1803, og denne ordning hvilede igen på den historiske kendsgerning, at præsterne – før sognekommisionerne blev indført – alene som en del af deres arbejde varetog administrationen af fattigforsørgelsen i deres sogn. I stedet siger Estrup: Tiderne har ændret sig, almindelige mennesker ude på landet er blevet så dygtige, at de nu godt kan undvære præstens bistand. Hvis sogneboerne ønsker præsten i sognerådet, kan de vælge ham ind. Endelig viser hans bemærkning om valgretten, at han på den ene side anser en lige valgret for en dårlig idé, på den anden side ikke ønsker at lade uligheden bero på, om folk er gårdmænd eller husmænd. For konsekvensen af gennemførelsen af regeringens valgforslag måtte selvfølgelig være, at i nogle sogne med lave indtægter var der husmænd, der ville komme i den bedste femtedel, medens andre sogne havde så meget rigere beboere, at nogle af de mindre gårdmænd ikke ville tilhøre den højest beskattede femtedel. Hvad der er baggrunden for, at Estrup lagde vægt på, at valgretterne ikke ville komme til at skabe et klasseskel mellem husmænd og gårdmænd, kommer ikke frem i hans bemærkninger, men en årsag kunne vel være, at han ikke ønskede at fremme den sociale uro; hans breve fra 1848 og 49 havde vist, at han – som det var almindeligt blandt de mere velbjegete – var bange for social, revolutionær uro. En anden grund kunne være, at han i sit politiske verdensbillede opererede med grupperne bønder, godsejere, kapitalister og embedsmænd i byerne plus arbejdere. Hvis han skulle til at dele bønderne op i to grupper: husmænd og gårdmænd, der hver for sig skulle have deres politiske indflydelse, blev det så at sige for indviklet.

I spørgsmålet om der skulle rejses rigsretstiltale mod det foregående ministerium Ørsted for dets udstedelse af en fællesforfatning uden om Junigrundlovens rigsdag og dets forbrug af penge til militære foranstaltninger, som det ikke havde fået Rigsdagens godkendelse af, stillede Estrup sig ret moderat. Som regeringen og flertallet i øvrigt var han imod, at der rejstes en rigsretssag mod ministeriet Ørsted på grundlag af dets forfatningspolitiske optræden, ikke fordi han fandt den rigtig, men fordi han godtog regeringens argument herimod: Det ville gøre en fremtidig løsning af forfatningsproblemet på Junigrundlovens grund vanskeligere. Derimod stemte han for, at der skulle rejses en rigsretssag mod ministeriet på grund af dets tilsidesættelse af Rigsdagens myndighed.²⁵ Inden han

25. *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget 1854-55*, sp. 3053.

stemte for, havde han dog sammen med seks andre medlemmer foreslået, at anklagen skulle indskrænkes. Den skulle alene vedrøre ministeriets forbrug af midler, som Rigsdagen udtrykkeligt havde sagt nej til – ikke et forbrug af midler, der ikke havde været behandlet og godkendt af Rigsdagen. Standpunktet behøver ikke at betyde, at Estrup og hans seks følgesvende fandt det i orden, at en regering brugte penge, der ikke var bevilget. Det kan også være udsprunget af en taktisk overvejelse, nemlig at man skulle begrænse anklagen til det punkt, hvor det ville være vanskeligt for regeringen Ørsted at opnå frifindelse. Udelukkende taktik var der nu næppe tale om. Estrups standpunkt har ganske givet også noget at gøre med, at det efter hans mening ikke kunne nytte noget, at et repræsentationsorgan bandt en regering på hænder og fødder. Forelå der en farlig udenrigspolitisk situation (i det foreliggende tilfælde den fare, som såvel Englands, Ruslands som Frankrigs involvering i Krimkrigen kunne udgøre for Danmark) måtte regeringen have vide rammer for sin handlemåde. Estrups synspunkt i denne sag peger med andre ord frem imod det, der skulle komme til at kendetegne hans standpunkt, da han blev konseilspræsident. Der var grænser for, hvor mange bånd en folkerepræsentation måtte pålægge regeringen. Regeringen måtte være så stærk, at den kunne agere suverænt, når det kom til landets mere overordnede interesser.

I 1864 blev Estrup igen aktiv landspolitiker, idet han blev indvalgt i Novemberforfatningens førstekammer, Rigsrådets Landsting. Han og andre godsejere som f.eks. Erik Skeel til Dronninglund, landets største jordejer lensgreve C.E. Krag-Juel-Vind-Frijs af Frijsenborg, Rosenørn-Teilmann til Nørholm og Chr. A. Fonnesbech til Vesterbygård dannede sammen en lille gruppe, som man kaldte de nationale godsejere. Ud over at de var kendetegnet ved, at de gik ind for det konstitutionelle kongedømme og en vis modernisering af det danske samfunds forældede institutioner – jf. bestemmelsen af Estrups synspunkt ovenfor – stillede de sig på et mere nationalt synspunkt end de gamle helstatsfolk.

Hvad der lå heri, fremgår f.eks. af et brev fra Estrup til vennen amtmand Rosenørn-Lehn fra februar 1864 – efter at rømningen af Dannevirke var blevet kendt og havde udløst antimonarkiske demonstrationer: »Jeg selv har ubetinget tillid til kongen som en hæderlig, trofast og ordholden mand, og jeg er overbevist om, at han selv tror sig så dansk som nogen,« skriver Estrup ganske vist, men derefter kom det forbehold, som der var lagt op til: Desværre mindede Christian IX's indstilling om de gamle helstatsmænds; for dem tog striden mellem det danske og det tyske sig kun ud som børns kævlerier; de troede ikke på nationalitetsideen og kendte kun et dansk monarki, ikke noget dansk rige. For kongen var hæv-

delsen af Danmarks selvstændighed ikke nogen hjertesag, hvilket i et kritisk øjeblik ville kunne få alvorlige følger. Også konseilspræsidenten, D.G. Monrad, udtrykte Estrup sin skepsis over for. Havde han ikke så klart fralagt sig ansvaret for rømningen af Dannevirke, ville han næppe have overlevet som konseilspræsident. At han formåede at komme ud af det med helstatsmændene, styrkede ikke tilliden til ham i de nationale partier. Brevet sluttede med et ønske om, at en mand fra et af de nationale partier (f.eks. de nationalliberale eller Det Nationale Venstre) blev medlem af ministeriet. »Gud give, det måtte ske snart, og at kongen måtte vinde den kærlighed og tillid, som han i høj grad fortjener som menneske«. Selv om Estrup strækker sig længere i sit forsøg på at se på kongen med sympatiske øjne, end de fleste nationalliberale ville have gjort, kunne disse betragtninger lige så godt være skrevet af en fremtrædende nationalliberal. Estrup stemte overens med de nationalliberale i deres grundlæggende politik: Danmark burde være en demokratisk nationsstat.²⁶

Forhandlingerne om en grundlovsreform 1864-66 blev Estrups »finest hour« som politiker. Det blev ikke mindst ham, der kom til at præge indholdet af den grundlovsreform, der blev vedtaget. Den reviderede grundlov bar præg af tre af hans centrale politiske synspunkter: Den almindelige valgret rummede en fare, godsejerne skulle som korporation have en væsentligt større politisk indflydelse i samfundet, end 5. junigrundloven havde lagt op til, og forfatningen skulle stadig være konstitutionelt monarkisk og i alt væsentligt stadig identisk med den oprindelige junigrundlov.

I sin holdning til den almindelige valgret skrev han i sit politiske testamente: »... da Novemberforfatningen var gennemført som en enhedslov for Danmark og Slesvig, da vågnede på ny og med øget styrke min bekymring for, hvorhen den almindelige valgret skulle drage os. Skønt befolkningen endnu ikke helt havde forstået at udnytte den almindelige valgrets chancer, havde adskillige valgresultater dog givet et fingerpeg om, hvad man kunne vente sig... Efter 1863 gjorde situationen det nødvendigt at vende tilbage til Junigrundloven. Nu var der ingen opsættelse mulig længere, nu gjaldt det om at handle for at skabe modvægt mod de farlige konsekvenser, som den almindelige valgret kunne føre til, hvis den fik lov at udvikle sig frit inden for den ramme, hvori den i 1849 var blevet til.«²⁷

26. Estrup til Rosenørn 15. februar 1864, Rigsarkivet, her refereret efter Thaulow 1940, s. 45f.

27. »Estrups politiske Testamente«, *Vort Land*, 30. december 1913.

Da den konservative regering Bluhmes grundlovsforslag kom til behandling i Rigsrådets Landsting den 4. januar 1865, havde Estrup en række indvendinger. Efter hans mening var der ikke nogen grund til at gennemføre en ny grundlov, der reelt byggede mere på Novemberforfatningen end Junigrundloven; det er interessant, at han derved tog afstand f.eks. fra regeringens forslag om, at Rigsdagens skattebevillingsmyndighed skulle begrænses: For fremtiden skulle kongen (regeringen) kunne nedlægge veto, hvis Rigsdagen gennemførte forhøjelser eller indførte helt nye statsudgifter, som regeringen ikke kunne acceptere, og når Rigsdagen ikke var samlet, skulle den have ret til »under særdeles påtrængende omstændigheder« provisorisk at anvende midler til formål, som endnu ikke var opført på den eksisterende finanslov;²⁸ det sidste hang snævert sammen med, at regeringen også foreslog, at Rigsdagen kun skulle mødes hvert andet år. Selv om Estrups afstandtagen fra disse elementer i regeringens forfatningsudspil ikke så meget skyldtes hans bekymring over en eventuel udhuling af Rigsdagens skattebevillingsret som andre hensyn (jf. nedenfor), er det dog nok værd at bemærke, at han faktisk havde tilkendegivet, at det ikke ville være en god idé, hvis grundloven gav regeringen den beføjelse provisorisk at anvende penge, som Rigsdagen ikke havde bevilget. Det, der måtte være opgaven, var alene at ændre den bestående junigrundlov, således at sammensætningen af Landstinget gjorde det muligt for førstekammeret at optræde med virkelig selvstændighed over for Folketinget og dermed bremse den almindelige valgrets eventuelle udskjelsetelser. Men her duede regeringens forslag om, at valgretten til Landstinget skulle være betinget af en årlig indtægt på mindst 2.000 rdl. (hvilket omtrent svarede til, hvad en professor tjente) eller en årlig skattebetaling på mindst 200 rdl., overhovedet ikke.

Som årsag til, at han ikke ønskede andre væsentlige ændringer i Junigrundloven end dem, der vedrørte sammensætningen af Landstinget, anførte Estrup vælgermassens holdninger. Den store vælgermasse gik »af overbevisning, instinkt eller vane« ind for Junigrundloven; at ændre herpå ville være forgæves, for den havde hverken »kritik eller politisk dannelse nok til at kunne danne sig en selvstændig mening om det«. Kun den, der var blind eller døv for, hvorledes stemningen i øjeblikket var ude i landet, kunne fremture med en ændring af Junigrundloven, der gik ud over en ændret sammensætning af Landstinget. Selv om Estrup alene argumenterede for en slags bevarelse af Junigrundloven ved at henvise til

28. Niels Nilsson-Stjernqvist: *Tillkomsten av 1866 Års Grundlov*, Lund 1955, s. 66f.

stemningen blandt vælgerne, er det dog klart, at det ikke alene var dette moment, der bestemte hans stillingtagen. Han havde selvsagt også lagt mærke til, at Venstregrupperne holdt på, at Junigrundloven skulle fortsætte. Ved at tage afstand såvel fra den konservative regering og dens konservative støtter som de nationalliberales tanker om at skabe en ny grundlov gennem en række ændringer af den gamle junigrundlov signalerede han og hans lille gruppe af nationale godsejere forhandlingsvillighed i forhold til Venstre. Endelig er det værd at lægge mærke til, at Estrup i sin beretning til datteren Magda fra 1894 faktisk skrev, at fordringen, at Novemberforfatningen skulle ophæves, således at Junigrundloven kom til at råde i sin oprindelige fulde udstrækning, »ikke savnede moralsk berettigelse«; den var blot umulig at udføre på grund af, at den almindelige vælger så ville få eneherredømmet.²⁹

Konklusionen er, at Estrup foretrak en genindførelsen af Junigrundloven i dens fulde omfang og med uindskrænket bevarelse af Rigsdagens skattebevillingsmyndighed – under forudsætning af, at Landstinget blev sammensat på en anden måde.

Ved andenbehandlingen af regeringens forslag i Rigsrådets Landsting den 17.-18. januar 1865 fremkom Estrup med sine grundlæggende synspunkter på valgretten til Landstinget. Den skulle først og fremmest bygge på grundejendom; det ville give den bedste garanti for et virkelig konservativt og selvstændigt førstekammer. Intet andet var så godt til at sikre en mands selvstændighed som grundbesiddelse; den gav således et langt bedre grundlag end indtægtsydelse. »Grunden dertil er i mine tanker ganske simpelt den, at indtægten langt fra i den grad er knyttet til statens ve og vel, som besiddelsen er. Grundbesidderen er i mine tanker – om han end ikke ejer meget, og om hans ejendom end er behæftet, dog fuldt så meget knyttet til statens interesser som den, der nyder en stor indtægt, som han kan føre med sig, hvor i verden han end drager hen,« sagde Estrup, der for at gøre det helt klart, hvem han tænkte på med de pågældende indtægtsydere, tilføjede: »Der er en klasse af indtægtsnydere, som jeg ikke kan anerkende tilkommer en sideordnet indflydelse med grundbesiddelsen, og det er den, der ligefrem har sin kilde i statskassen.«³⁰ Det var et hip til de nationalliberale embedsmænd, hvilket Orla Lehmanns kraftige reaktion på indlægget da også viser.³¹

29. J.B.S. Estrup: »Af Magdas Danmarkshistorie«, Tamm 1996, s. 328.

30. *Rigsraadstidende. Landsting, 2. Overordentlige Samling 1865*, sp. 713.

31. *Rigsraadstidende. Landsting, 2. Overordentlige Samling 1865*, sp. 781ff.

Det ændringsforslag, Estrup havde stillet sammen med godsejerne Skeel, Rosenørn-Teilmann, farver Ole Sonne og købmand H.P. Theilmann, og som han forsvarede i sine indlæg den 17. og 18. januar 1865, lød således: »Valgret til Landstinget har i købstæderne og handelspladserne Frederiksværk, Silkeborg, Løgstør og Nørre Sundby den højest beskattede femtedel af de kommunale vælgere, der har indfødsret, og på landet vælgerne til amtsrådene, således at hvert sogneforstanderskab umiddelbart afgiver sin stemme«. Købstæderne og handelspladserne skulle udpege 12 medlemmer af Landstinget, landområderne 38.³² Rent teknisk byggede dette forslag på loven om amtsråd fra 22. marts 1855. Ifølge denne udpegede sogneforstanderskaberne den ene halvdel af amtsrådenes medlemmer, medens et lige så stort antal landejendomsbesiddere udpegede den anden halvdel.

Estrups forslag sikrede på den ene side en almindelig valgret, på den anden side at godsejerne og de større bønder ville få en kraftig overvægt ved valget af Landstingets medlemmer, for halvdel af medlemmerne af de sogneforstanderskaber, der skulle udpege valgmænd, blev valgt af den femdel af vælgerne, der betalte mest i skat, den anden halvdel af dem, der betalte mindre. I betragtning af den overvægt, som forslaget ville give landområdernes repræsentanter i Landstinget sammenlignet med købstæder og handelspladser, er det klart, at det samlede resultat af en gennemførelse af Estrups ændringsforslag ville blive, at godsejerne og de mere velstående bønder ville få langt mere at sige ved valget af landstingsmænd end de øvrige befolkningsgrupper. En vedtagelse af Estrups ændringsforslag ville betyde, at tre grupper ville komme til at sammensætte Landstinget: godsejerne, der ville få en indflydelse, der var helt ude af proportion med deres antal, de større bønder og bykapitalister og embedsmænd. Dermed ville principperne i det valgssystem, der gjaldt ved stændervalgene fra 1834, være blevet genetableret, for det byggede jo på, at sædegårdsejerne valgte et bestemt antal deputerede, der langt oversteg, hvad denne vælgergruppe ville have kunnet tilkomme, hvis der havde været lige valgret; de mindre landejendomsbesiddere og grundbesiddere i byerne valgte ligeledes et vist antal. Estrups ændringsforslag lagde op til, at Landstinget blev en korporativ, interessebaseret repræsentation. Alligevel var han dristig nok til, da han første gang talte til fordel for sit ændringsforslag, at påstå, at det holdt sig inden for Junigrundlovens rammer. For ifølge dennes paragraf 44 kunne landstingsvalgene ved lov overgå til

32. Hertil kom 12 kongevalgte plus en repræsentant for Færøerne og for Bornholm. Nilsson-Stjernqvist 1955, s. 72.

de større kommunale (amts- eller provins-) råd, når en ny kommunallov var givet.

Idéhistorisk hvilede Estrups idé om jordejernes særlige adkomst til at udøve den største politiske indflydelse på fysiokratiske tankegange: Alene jorden var kilde til rigdom, og landbruget var eneste ægte produktive aktivitet. Det betød, at samfundet var inddelt i produktive og uproduktive klasser: Den produktive bestod af de almindelige bønder og af en overklasse af jordejere (inklusive kongen), den uproduktive af købmænd, fabrikanter, embedsmænd, tjenestefolk og udøvere af liberale erhverv. Disse tanker havde Estrup vel ikke direkte stiftet bekendtskab med, men til gengæld kendte han formodentlig de tanker, som den tyske sociolog Wilhelm Heinrich Riehl havde fremsat i en række kulturhistoriske skrifter fra midten af det 19. århundrede, af hvilke det sidst udkomne netop var blevet oversat til dansk i uddrag.³³ En ledende påstand hos Riehl var, at bønderne udgjorde det sandt konservative element i staten; til bønderne hørte ikke alene gårdmændene, men også adelen (og dermed også godsejerne), for de var i virkeligheden blot storbønder. Årsagen til bøndernes konservatisme var, at de i højere grad end samfundets andre stænder havde bevaret deres standskarakter. I øvrigt behøvede Estrup slet ikke at gå så langt, hvis han ønskede en teoretisk begrundelse for det synspunkt, at bønder og godsejere måtte være bærende elementer i det danske samfund. Den samme tankegang havde D.G. Monrad formuleret; det var en af årsagerne til, at Monrad som indenrigsminister i 1861 havde arbejdet så ivrigt for at få gennemført en fæstereform, der væsentlig skulle fremme de sidste fæstegårdes overgang til selveje. Monrads formål med reformen havde blandt andet været at bringe det gamle konfliktstof mellem godsejere og bønder ud af verden, således at de to parter – uden at genere hinanden – ville kunne arbejde sammen rent politisk. Når fæstespørgsmålet først var løst, håbede Monrad på, at bønderne ville blive mere tilbøjelige til at vælge godsejere ind i Rigsdagen, så det danske samfund også politisk kunne få mere gavn af denne befolkningsgruppes dygtighed og indsigt.³⁴

Selv om Estrups forslag ud fra en objektiv betragtning hvilede på en slags stands- eller korporationsprincip, mente han ikke selv, at det var tilfældet. For ham tog det sig sådan ud – som det også fremgår af hans indlæg i Landstinget – at godsejerne var dem, der havde den største sans for, hvad der ville tjene det almene vel, derefter kom bønderne og til sidst kom bykapitalister og embedsmænd. Derfor ville et landsting, som var

33. Thaulow 1940, s. 56.

34. Hans Jensen: *Dansk Jordpolitik*, II, København 1945, s. 329ff; Friisberg 1999, s. 62f.

valgt, som han havde foreslået, netop være ypperlig egnet til at varetage samfundsiinteressen.

I denne opfattelse er han uden tvivl blevet bekræftet af de nationalliberale, der igennem hele bevægelsens historie altid havde slået på, at repræsentationen skulle sammensættes, så den blev en repræsentation for hele folket – for hele den folkelige kraft. Oprindeligt havde de nationalliberale ikke troet det muligt på en gang at sammensætte et parlament, så det både var en afspejling af stænder og interesser og alligevel i stand til at varetage den fælles interesse. Klarest var det formodentlig blevet udtrykt i den indstilling til Majestæten, som Martsministeriet ledsagede sit valglovsforslag med den 18. april 1848; det var skrevet af den mest fremtrædende nationalliberale i ministeriet, kultusminister D.G. Monrad, og fremstillede spørgsmålet usædvanlig klart: »Vi kan ikke tilråde Deres Majestæt at grunde valgloven på særskilte valgklasser og de gennem dem repræsenterede interesser i samfundet; thi vi anser det umuligt ved nogen valglov at sikre de forskellige interesser, selv om man indskrænker sig til de betydeligste, en repræsentation; vi antager, at en sådan valglov vildleder de deputerede, bringer dem til fornemmelig at tænke ikke på statens, men på deres egen classes interesser og overgiver, idet den frembringer uenighed og tvist, den retfærdige afgørelse til tilfældigheden. Efter vor overbevisning er en forsamling af folkekårne mænd, der er valgt uden hensyn til den interesse, der nærmest vedkommer dem, den pålideligste dommer såvel over statens tarv som over borgersamfundets mangehånde forskellige interesser.«³⁵ En klasse- og interesserepræsentation ville ganske enkelt give egennyttens et alt for vidt spillerum. Det mente de nationalliberale i 1848 og 49. Men i 1865 havde piben fået en anden lyd. F.eks. havde medlem af Rigsrådets landsting Carl Ploug, der tilhørte de nationalliberales venstrefløj, meget godt at sige om sin landstingskollega Estrups forslag, som han lagde et varmt ord ind for i en række artikler i *Fædrelandet* (19. januar, 3. og 14. februar 1865); hans eneste anke mod det var, at det opererede med kongevalgte; han foreslog i stedet – helt i overensstemmelse med det korporationsprincip, som Estrups forslag byggede på – at korporationer som nogle domstole, biskopper, provster og Københavns Universitet skulle udpege otte landstingsmedlemmer i stedet for de 12 kongevalgte, som regeringen foreslog i sit forfatningsudspil. I denne forbindelse er det i øvrigt værd at bemærke, at Estrup i grunden ikke var særlig varm på de kongevalgte. Han havde blot taget dem med i

35. *Departementstidenden*, 1848, s. 342ff.

sit forslag, fordi det stod i regeringen Bluhmes forfatningsudspil og dermed formodedes lettere at kunne danne udgangspunkt for et kompromis.

På denne baggrund er der grund til at tage Estrup alvorligt, når han, det sidste år han levede, 1913, forsikrede, at den ændrede sammensætning af Landstinget, som den reviderede grundlov indebar, ikke havde sigtet på give nogen enkeltperson, klasse eller stand særlige valgprivilegier. Formålet havde været at dæmme op for den almindelige valgrets udskejelser og dermed sikre den almene interesse.³⁶ Hans redegørelse til datteren Magda, der for denne dels vedkommende stammer fra 1899, viser ligeledes, at han betragtede den reviderede grundlovs landsting som et redskab til, som han skriver, »fædrelandets beståen og ... en rolig samfundsudvikling«. Derfor beklagede han også så meget desto mere, at Højres forskellige grupper efter forliget i 1894 mente, at »de frit kunne tillade sig at forfølge særinteresser...«³⁷

Alt i alt er det tydeligt, at såvel Estrup som de fleste ledende nationalliberale politikere havde overbevist hinanden om, at den ændrede sammensætning af Landstinget, som de gennemførte sammen med dele af Venstre (først og fremmest Det Sjællandske Venstre, ledet af J.A. Hansen) ikke betegnede et brud med Junigrundlovens principper. Den gjaldt stadig, og ændringerne ville bedre end den oprindelige grundlov af 5. juni sikre, at den almene interesse blev varetaget. Det nye Landsting ville være i stand til at forhindre den overilelse, som Orla Lehmann allerede under forhandlingerne i Statsrådet i 1848 om Martsministeriets forfatningsudspil havde fremført skulle være formålet med at indføre et landsting.³⁸ Ser man på det endelige kompromis, er den væsentligste ændring i forhold til Estrups oprindelige ændringsforslag, som første gang det var fremme, var blevet trukket tilbage, at vælgerne i byerne – hovedstaden såvel som provinsbyerne og handelspladserne – skulle deles i to grupper, nemlig dem, der havde de højeste indtægter (i København var indtægtskravet 2.000 rdl., i købstæderne og handelspladserne 1.000 dl. eller en årlig skattebetaling på mindst 75 dl.), og dem, der ikke opfyldte disse indtægtskrav. Hver gruppe udpegede halvdelen af de valgmænd, som byerne skulle stille med til valget af de landstingsmænd, der var tildelt henholdsvis Hovedstaden

36. *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Landstinget 1912-13*, sp. 648.

37. J.B.S. Estrup: »Politisk Beretning og Betragtninger fra April 1899«, Thaulow 1940, s. 347f.

38. De nationalliberales syn på valgretten til Landstinget og deres forsøg på at få korporationssynspunktet og synet på repræsentationen som et organ for det hele folk ind under en hat er behandlet af Niels Clemmensen: »Fra junigrundlov til revideret grundlov 1849-1866«, *Den jyske historiker*, nr. 83-84: Systemskiftet 1848-49 – retorik og realiteter, 1999, s. 194f.

og provinsbyerne.³⁹ På denne måde var den almindelige, men ikke den lige valgret til Landstinget reddet.

Den endelige ændring af valgloven til Landstinget hvilede dels på tanker, der stammede fra Estrup, dels på tanker, der antagelig stammede fra Carl Ploug. Hans blad *Fædrelandet* gik den 19. august 1863 ind for, at den ene halvdel af medlemmerne af den kommende fællesforfatnings første-kammer (Rigsrådets Landsting) skulle vælges direkte af alle dem, der havde valgret til Junigrundlovens folketing, medens den anden halvdel af medlemmerne enten skulle vælges af kongen, af de højst beskattede eller af korporationer. Den nationalliberale regering C.C. Hall og dens ledende kraft ved udformningen af forslaget til en fællesforfatning, indenrigsminister Orla Lehmann, havde imidlertid foretrukket udelukkende at basere valgretten på en indtægts- eller skattecensus på henholdsvis 1.200 rdl. og 200 rdl.

Den ændrede sammensætning af Landstinget lå tæt på *Fædrelandets* oprindelige forslag – med den forskel, at Estrup havde sat sit fingeraftryk på det ved at sikre, at det navnlig var de højtbeskattede godsejere, der fik indflydelse på valget af de landstingsmænd, som ikke skulle udpeges af kongen, men vælges.

Historikerne har tit fremstillet revisionen af den reviderede grundlov som resultatet af et kompromis mellem godsejerne under ledelse af grev Frijs og den del af Venstre, der blev ledet af J.A. Hansen.⁴⁰ Og det er der selvsagt også noget om, fordi godsejerne havde sluttet sig til Venstres ønske om, at der ikke blev røkket ved Junigrundloven – bortset fra sammensætningen af Landstinget; og selv her var der givet den ganske vist noget kosmetiske indrømmelse, at den almindelige valgret blev bevaret; det var kun den lige, det gik ud over. På den anden side har man underbetonet, at forliget grundlæggende fulgte de politiske ønsker, som de nationalliberale (f.eks. Ploug) plus de nationale godsejere havde. Med forliget var der i grunden mindst lige så meget lagt op til et fremtidigt politisk samarbejde mellem de nationalliberale og de nationale godsejere som mellem sidstnævnte og J.A. Hansens Venstre. Dette er det værd at skrive sig bag øret, når man skal forklare, hvorfor Estrup ikke lagde mere sjæl i

39. Provinsbyernes mulighed for at få indflydelse på valget af de 45 landstingsmænd, der skulle vælges af dem plus landområderne, ville i øvrigt blive begrænset, for de skulle kun vælge halvt så mange valgmænd som sogneforstanderskaberne, hvortil kom lige så mange direkte vælgere, som der var sogneforstanderskabsdistrikter, nemlig dem, der havde betalt den højeste skat til stat og amtskommune; fordelingsallene for henholdsvis provinsbyernes, sogneforstanderskabsdistrikternes og de højst beskattede vælgere herfra ville altså blive henholdsvis 1, 2 og 2.

40. Inklusive mig selv, jf. Friisberg 1975, s. 85.

samarbejdet mellem de små bønder og de store bønder, som den regering, han blev medlem af i 1865 som indenrigsminister, regeringen Frijs af Frijsenborg, havde som en vigtig opgave. Faktisk bidrog hans holdning til en fæstereform i høj grad til definitivt at ødelægge dette samarbejde.

Konklusionen er, at Estrup var helt på linie med de nationalliberale, når han arbejdede for, at Junigrundloven fortsat skulle være landets grundlov – dog med et andet sammensat landsting, der – hvor utroligt det end måtte lyde – hverken af Estrup eller de nationalliberale følte som et forræderi i forhold til den oprindelige junigrundlov, men som en bedre implementering af dennes grundprincipper. Til disse hørte, at alle hovedgrupper i samfundet, godsejerne, de små bønder og bykapitalisterne og embedsmændene, kom i et fornuftigt samarbejde med hinanden, idet hver gruppe skulle have sin berettigede indflydelse. Dette konsensus-ideal, som D.G. Monrad havde været en så stærk tilhænger af, var også efter Estrups hoved. Men man kan ikke nægte, at hans holdning til bønderne var så nedladende, at de ikke rigtig fandt sig tilfredsstillet ved den indflydelse, som han havde tænkt sig, de skulle have.

Estrup og bønderne

Selv om Estrup principielt mente, at bønderne som ejere af grundejendom havde sans for statens tarv, var han ikke indstillet på, at de skulle have lov til at dominere i kraft af deres antal. Hans principielle synspunkt på, hvilken indflydelse de burde have, kommer f.eks. til udtryk i, hvad han sagde til Neergaard i 1887 ifølge dennes erindringer: »Tro ikke, sagde han, at jeg mener, at bønderne ikke bør have noget at sige i vor politik. Et stort ord burde de have og ville få det, om de bar sig klogere ad. Ja, så er der godsejerne! ja, dem hører jeg selv til, men derfor kan jeg godt have lov at sige, at de også bør have meget at sige«. ⁴¹ Selvfølgelig kan man stille et spørgsmålstejn ved, hvor meget tiltro man kan have til en erindring om en udtalelse af en politisk modstander, som ligger så langt tilbage i tiden. Men for det første kan man ikke gribe Neergaard i ret mange faktuelle fejl i hans erindringer, for det andet fremgår det tydeligt af sammenhængen, at han havde en vis sympati for Estrup. Desuden stemmer udtalelsen med, hvad vi ellers ved om Estrups syn på bønderne. Ganske vist havde han stor respekt for bønderne som klasse, men han havde ikke respekt for deres ledere. Selv om bønderne var gode nok, var de dog ikke tilstrækkelig selvstændige til at kunne gennemskue demagoger og agitatorer, der ville misbruge deres tillid (jf. det tidligere citat fra hans testamente).

41. Neergaard 1935, s. 192.

Det var den samme holdning, der kom til udtryk, da man forhandlede om dannelsen af en ny regering, efter at grev Frijs var gået af i maj 1870. Ved den lejlighed slog Estrup syv kors for sig ved tanken om dannelsen af et venstreministerium eller et blandingsministerium, i hvilket den tidligere skomager J.A. Hansen havde sæde. Ifølge Kriegers dagbog udtalte Estrup, der var gået af som indenrigsminister i 1869, under forhandlingerne om dannelsen af et nyt ministerium: »Det synspunkt, der var det ledende, var, at vi levede til en vis grad af agtelse og velvilje i Europa; forspildtes den ved et ministerium af Venstre, var det helt usikkert, hvor længe vi kunne bestå ... Holstein [Holsteinborg] med J.A. Hansen ... ville være meget betænkeligt. Holstein ville snakke sig fast med de fremmede; J.A. Hansen ville få lov til at tumle sig i det indre, som han ville, og så lade Holstein råde udadtil.« I denne situation foretrak Estrup, at der blev dannet en regering mellem de nationalliberale (som han ifølge Krieger kaldte de doktrinære) og godsejerne, for ved udsigten til, at der ellers ville komme venstrerepræsentanter i regeringen, kunne han finde sig i meget.⁴² På denne baggrund kan det heller ikke undre, at Estrup i et brev fra 1872 til godsejer H.R. Carlsen, der havde været et ret fremtrædende medlem af Det Nationale Venstre, afviste et samarbejde med Venstre på regeringsplan: »Højre ville sandsynligvis i Venstres favn skrumpe ind til en lille klike og tabe udsigten til at blive den kerne, om hvilken de elementer, der er interesseret i at bevare det bestående, ville samle sig, efterhånden som det går op for dem, hvilken afgrund der ligger for enden af det skråplan, som man hidtil roligt – med et vist selvbehag – har ladet sig glide nedad«. Efter Estrups mening ville et samarbejde med Venstre betyde, at godsejerne ville miste den ikke ubetydelige politiske magt, de havde for øjeblikket.⁴³

Estrups indstilling, at bondestanden i og for sig var god nok, men at den blev vildført af demagogiske ledere, var i øvrigt meget udbredt i samtidens overklasse og politisk såvel blandt nationalliberale som godsejere. På udenlandsk grund var den blevet formuleret af den gammelliberale Benjamin Constant, der bestemt afviste de beskyldninger, der blev fremsat mod ham om, at han havde mistillid til folket. Det var ikke tilfældet. Dem, han havde mistillid til, var politikere som f.eks. Robespierre, der stillede sig i spidsen for folket og foregav at tale i dets navn.⁴⁴ Men samt-

42. Krieger, IV, 1921, s. 370.

43. Citeret efter Tamm 1996, s. 173.

44. Stephen Holmes: *Benjamin Constant and the Making of Modern Liberalism*, New Haven and London 1984, s. 25.

dig er det tydeligt, at indstillingen var en slags ideologisk fernis; bag den mere end aner man, at Estrup og hans tilhængere blandt godsejerne ville have magten for sig selv.

Dette kom allerede frem under regeringen Frijs 1865-70. Det er tydeligt, at Estrup bestemt ikke var en af de ivrigste blandt godsejerne, når det gælder et samarbejde mellem de små og de store bønder. Den 10. oktober 1865 deltog han ganske vist i den sammenkomst på hotel Phønix mellem repræsentanter for bønderne som f.eks. J.A. Hansen og godsejere som grev Frijs og baron Zytphen-Adeler. Og i et gensvar til J.A. Hansen, der havde fremhævet, at bøndernes repræsentanter og godsejerne skulle opgive deres gamle mistro til hinanden og ikke straks, når modparten fremsatte et forslag, gå ud fra, at det var dårligt, havde han svaret, at det også var hans opfattelse. Det ville tjene fædrelandet bedst, hvis man gik ud fra, at forslagene blev fremsat af hæderlige og agtværdige grunde. Men i modsætning til andre godsejere undlod han at melde sig ind i foreningen.⁴⁵

Den sag, der mere end nogen anden fjernede bøndernes repræsentanter fra Estrup, var, at det lykkedes ham at få stoppet behandlingen af J.A. Hansens forslag om en endelig afløsning af fæstevæsenet. Et forlig mellem J.A. Hansen og grev Frijs var ellers på vej, men der blev uro i regeringens og godsejerpolitikernes bagland. Den madding, som J.A. Hansen havde lagt ud, at fæstegården kun skulle afhændes ved fæsteledighed, og at størstedelen af salgsprisen, nemlig to tredjedele, skulle gå til godsejeren, gjorde ikke indtryk – heller ikke på Estrup, selv om han som politiker næppe kunne være uvidende om, at sagen ikke kun drejede sig om økonomiske interesser, men også om det fremtidige politiske forhold mellem små og store bønder. Da Estrup som talsmand for godsejerne skarpt vendte sig mod forslaget i Landstinget, led det skibbrud. Han kunne ikke se, at der var grund til at vedtage loven for at få ro om sagen, for siden fæstereformen af 1861 var antallet af fæstegårde gået yderligere ned, således at nu kun en ottendedel af samtlige gårde var fæstegårde. Lod lovgivningsmagten være at blande sig, ville spørgsmålet løse sig af sig selv. På denne baggrund var der i alt fald ikke nogen grund til at fravige et så vitalt princip som den almindelige ejendomsrets ukrænkelighed. Godsejerne var ejere af fæstebønderne, fæstebønderne var blot forpagtere – om end på livstid.

De nationalliberales gamle kæmpe, Orla Lehmann, var ikke enig med Estrup. Siden 1838 havde det været hans synspunkt, at godsejerne måtte

45. Tamm 1996, s. 145.

tåle så mange indskrænkninger i deres dispositionsret til fæstejorden, at man næppe kunne hævde, at de havde ejendomsret til jorden i almindelig forstand. På den anden side kunne han godt se, at J.A. Hansens forslag ikke havde nogen chance for at blive vedtaget. Resultatet blev, at Estrup fik sin vilje i den konkrete sag. Lovbehandlingen blev stoppet gennem en vedtagelse af en dagsorden, der var stillet af Orla Lehmann. På den anden side måtte Estrup give sig principielt, for dagsordenen lød således: »Idet Landstinget fastholder, at lovgivningsmagten er berettiget til at påbyde fæstets overgang til selveje, og at en sådan lovgivning helst bør udgå fra regeringen, går det over til næste sag på dagsordenen«. Det viste sig, at Estrups indrømmelse i mange år var gratis for godsejerne, for en tvangs-mæssig afløsning af fæstegodset kom først i stand i 1919. Omvendt var den ikke gratis i forhold til J.A. Hansens gruppe, for denne mistede den sidste rest af tiltro til, at det ville være muligt at samarbejde med en regering, hvis parlamentariske basis var en godsejergruppe under ledelse af Estrup og en gruppe nationalliberale, der for de flestes vedkommende ikke havde særlig meget til overs for Lehmanns holdning i fæstespørgs-målet.⁴⁶

Sagen var symptomatisk ikke alene for Estrup, men også for godsejerne. Når det kom til en konflikt mellem bøndernes og godsejernes interesser, fortonede det ideale perspektiv sig. Folk, der som Lehmann fastholdt en ideal synsvinkel, blev anset for naive – og ikke kun af godsejerne, men også af andre nationalliberale. Det viser Kriegers dagbog den 15. december 1869. Her kalder han Lehmann sværmerisk, fordi han troede, at godsejermanisteriet ville se en opgave i jordens frigørelse. På denne baggrund kommer det slet ikke bag på den mere realistiske Krieger, at røret blandt godsejerne havde fået regeringen til at ryste på hånden; den ledte blot efter en undskyldning for at få sagen standset.⁴⁷

Estrup ville gerne samarbejde med bønderne, hvis disse vel at mærke anerkendte godsejernes hegemoni. Gjorde de ikke det, var de blevet forledt af deres ledere. Til gengæld var han overhovedet ikke indstillet på at give bønderne indrømmelser f.eks. gennem en vis udvidelse af sin politiske platform, således at der i nogle henseender blev taget hensyn til bøndernes interesser. I betragtning af, hvor få fæstegårde der var tilbage, og at tvangsafløsningen rummede en økonomisk kompensation til godsejerne,

46. F.eks. var den fra New Zealand nyligt hjemvendte D.G. Monrad, som vel stadig måtte regnes for nationalliberal, imod den foreslåede lov. Jensen 1945, s. 346ff; *Orla Lehmanns efterladte Skrifter*, IV, København 1873, s. 223ff. Estrups indlæg i *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Landstinget 1869-1870*, sp. 6521.

47. Krieger, IV, 1921, s. 314, 326.

havde indrømmelsen ikke været så stor og kunne måske have lagt op til et fortsat samvirke mellem små og store bønder. Derfor ville Estrup ikke betale prisen, for det første fordi han – som påvist – lå meget tættere på de nationalliberale end Venstres repræsentanter – selv om han med sine betragtninger om grundbesiddelsen som grundlag for valgretten havde prøvet at give det modsatte indtryk – for det andet fordi han ganske enkelt ikke ville lade Venstre få del i magten. Han og hans tilhængere vidste bedst, hvad der tjente landets interesser.

Estrup og de nationalliberale

Den ringe mening, Estrup i 1865 tilkendegav, han havde om de folk, der havde deres indtægt af statskassen, holdt han fast ved. Neergaard beretter således, at Estrup under drøftelsen af statsanstaltens første bonuslov blev så ophidset over de krav, der blev fremsat af en partifælle, der var medlem af folketingsudvalget og embedsmand, at han kom med en efter Neergaards mening »lidet fortjent straffeprædiken over disse folks umættelige begærlighed«. ⁴⁸

Med sin afvisende holdning over for de små bønder og Venstre var Estrup nødt til at bygge den regering, han dannede i 1875, på et snævert samarbejde mellem godsejere og nationalliberale. Med det, han havde skrevet i 1872 til Carlsen in mente, var han jo slet ikke så hævet over partianliggender, som han gerne ville give det udseende af. Hans mål var, at der blev skabt et stort højreparti. Det fordrede imidlertid, at godsejerne, de nationalliberale og folk fra det såkaldte mellemparti gik sammen. Men her var vanskeligheden – som i forholdet til de små bønder – at Estrup med den mangel på respekt, han havde for embedsmændene, og med den ikke særlig store forståelse, han havde for erhverv som handel og industri, ikke netop var egnet til at bygge bro mellem modsætningerne. Der blev ganske vist dannet et højreparti i folketing og landsting som en sammenlutning mellem de nævnte grupper i slutningen af 1870'erne – men det var ikke Estrups fortjeneste, men vel først og fremmest den gamle nationalliberale politiker landstingsmedlem Carl Parmo Plougs; han havde ved adskillige lejligheder vist, at han havde sans for betydningen af sammenhold. Desuden spillede den nationalliberale leder C.C. Hall en vigtig rolle inden for folketingsgruppen, indtil et apoplektisk tilfælde satte ham ud af spillet i 1880. ⁴⁹ Men stadig vedblev de gamle fraktioner af nationallibera-

48. Neergaard 1935, s. 192.

49. Sigurd Rambusch: *Jacob Scavenius*, Århus 1988, s. 75.

le plus disses yngre efterfølgere, folkene fra Mellempartiet, og godsejere at leve videre.

I Estrups politiske tilbageblik fra 1894 mærkes uviljen mod de nationalliberale tydeligt. Han skriver, at de nationalliberale i 1848-49 var så kortsynede i den nationale nødsituation i 1848, at de anså det for vigtigere at sikre Danmark mod en tilbagevenden til absolutismen end at sikre landets beståen. De havde været godt naive, når de i tillid til frihedens opdragende og forædlende indflydelse havde holdt fast ved den almindelige valgret.⁵⁰ Endnu tydeligere kom hans aversion mod de nationalliberale frem i et brev fra 6. juni 1882, han skrev til sin gamle regeringschef, grev Frijs. Forløbet af forhandlingerne om finansloven havde gjort ham gram i hu, idet det ikke mindst var takket være den nationalliberale A.F. Kriegers indsats, at det var kommet til en overenskomst mellem landsting og folketing om finansloven for 1882-83, skønt det var klart, at Folketinget fik den største indflydelse på denne. Højres kommende stærke mand i Landstinget, Henning Matzen, havde godt nok været tilhænger af en mere standhaftig optræden af landstingshøjre, men Krieger havde så at sige sat ham skakmat. På den baggrund hed det i Estrups brev: »Jeg er ganske enig med Dem i, at vi har haft de nationalliberale for længe. De anser det jo egentlig for et ran, når andre end de råder for landets styrelse; og det var jo kun, fordi de selv manglede mod og tillid til at holde igen på det skråplan, de selv havde bragt os på, at de tålte og nødtvungent støttede os fra 1875, og til det værste var overstået. Jeg har aldrig gjort mig illusion om, at vi havde eller ville *finde* sande venner og pålidelig understøttelse hos de nationalliberale, (med mindre vi ville lade dem råde), og frafaldet nu har derfor *kun* været mig uventet, fordi tiden dertil syntes mig overmåde slet valgt... efter frafaldet og den »sølle« overenskomst kunne de nationalliberale kun danne en regering i forening med Venstre, og et sådant koalitionsministerium er det, jeg anser for absolut fordæveligt. Det vil opløse Højre, trykkes mere og mere til Venstre og bane vej for gennemførelsen af Venstres hovedfordring: Folketingets absolutte overmagt.«⁵¹

Selv om de politiske synspunkter og den politiske linie, som Estrup havde stået for som politiker, som den var kommet til udtryk i hans tid som folketingsmand, i hans nationale synspunkter, i hans holdning til grundlovsrevisionen i 1866 og gennem hans reformindsats som indenrigsminister, gjorde det særdeles naturligt for ham og de nationalliberale at samarbejde, ville han ikke selv rigtig anerkende sin nationalliberale

50. Tamm 1996, s. 325f.

51. Citeret efter Tamm 1996, s. 241f.

samarbejdspartner som ligeværdig. De gamle nationalliberale som Krieger, Andræ og i mindre grad Ploug måtte i stigende grad blive betænkelige ved hans linie. De mente ganske vist, at Venstres krav på folketingsparlamentarisme var alt for anmassende, og at Estrup havde gjort ret i så bestemt at modsætte sig det. Men de havde det ikke godt med, at afvisningen blev så stejl, at regeringen og Højre endte i den modsatte grøft, nemlig at Landstinget fik den afgørende politiske indflydelse på Folketingets bekostning, og at dette tings andel i den skattebevilgende magt blev skudt til side.

Faktisk holdt Krieger en så kraftig tale i Landstinget under forhandlingerne om finansloven for 1882-83, at man – hvis man ikke vidste bedre – måtte tro, at han tilhørte oppositionen. Regeringen var for passiv under forhandlingerne om finansloven, måske fordi den var bange for ellers at blive beskyldt for at lade landstingsparlamentarismen vinde indpas, men på denne måde skabte den blot en skjult landstingsparlamentarisme. Den nuværende fremgangsmåde ledte blot over i prangermandspolitik, bussemandspolitik og prokuratorpolitik; det sidste var en hentydning til Henning Matzens spidsfindige forsvar for, at regeringen godt måtte opkræve skatter og afgifter, selv om Rigsdagen ikke havde vedtaget en finanslov, skønt grundloven udtrykkeligt sagde, at for at det kunne ske, skulle finansloven være vedtaget.⁵² De gamle nationalliberale politikere havde ganske vist ikke kraft til at bryde med Estrup og Højre, men de politikere, der var kommet ind i Folketinget som repræsentanter for børsoppositionen, og som havde erklæret sig for uafhængige højremænd – som f.eks. Christopher Hage – havde kraften. Det skyldtes ikke mindst, at der for dem var ved at opstå et acceptabelt alternativ til den nationalliberale del af Højre, nemlig Det Litterære eller Europæiske Venstre. Fra dette partis ledende politikere, Viggo Hørup og Edvard Brandes, udgik der lokketoner. Da bruddet mellem Viggo Hørup og Brandes på den ene side og Berg på den anden side kom i 1884, havde den generation, der naturligt ville føre linien fra de gamle nationalliberale videre, et alternativ.⁵³

Som Estrups absolutte krav om hegemoni i forhold til bønderne havde lagt mulighederne for et samarbejde mellem de små og de store bønder i grus, betød hans kurs i forhold til de nationalliberale, at Højre fra midten

52. A.D. Jørgensens breve belyser denne stemning hos de ledende nationalliberale – ikke mindst Krieger, som A.D. Jørgensen stod på ret fortrolig fod med, jf. f.eks. brev 78 i Harald Jørgensen (udg.): *A.D. Jørgensens Breve*, København 1939, s. 112ff; Fink, I, 1986, s. 238.

53. Claus Friisberg: »Viggo Hørup og nationalliberalisme«, *Historie*, 1998,1, s. 24ff.

af 1880'erne begyndte at miste tilhængere blandt de mere venstredrejede borgerlige. De søgte i stedet til de radikale inden for Venstre.

Estrup og Rigsdagens skattebevillingsret

Det var et ledende synspunkt hos Estrup, at Folketinget og Landstinget skulle være ligestillet, og at deres indflydelse – også på finansloven – skulle være lige stor. Han havde naturligvis bemærket sig, at der havde været en tendens til, at Folketinget havde tiltaget sig langt den største magt under forhandlingerne om finansloven i tiden mellem de slesvigske krige. Det havde det blandt andet kunnet gøre, fordi Junigrundloven bestemte, at finansloven først skulle forelægges til behandling i Folketinget. Det havde andetkammeret undertiden benyttet til at behandle finanslovsforslaget så længe og grundigt, at Landstinget simpelt hen ikke havde fået den nødvendige tid til at sætte særlig markante fingeraftryk på finansloven. Men det mente Estrup ville ændre sig, i og med at den reviderede 1866-grundlov havde givet Landstinget en anden vælgerbasis end dette ting og dermed en mere selvstændig stilling.

Estrup skriver i *Af Magdas Danmarkshistorie* fra 1894, at nogle af hans partikammerater havde ønsket, at der skulle indsættes nogle bestemmelser i den nye grundlov, der skulle foreskrive, hvilken procedure der skulle følges, så man i alle tilfælde kunne få en finanslov, hvis finanslovsforhandlingerne mellem folketings- og landstingsflertallet gik i hårdknude. Men det havde han modsat sig. Han havde været af den opfattelse, »at netop frygten for det »mørke tomme rum« ville kraftigst drive begge parter frem til overenskomst«. Den vigtigste årsag til, at han ikke ønskede at gøre noget ved sagen, var dog, at hvis der skulle udformes nogle bestemmelser, der havde en chance for at blive vedtaget, ville de næppe kunne være blevet tilfredsstillende set fra Estrups synspunkt. De ville antagelig have betydet, at Folketinget under en finanslovsconflikt ville have fået fat i den lange ende. Udtrykket »frygten for det tomme rum« indicerer, at Estrup allerede i 1865 kunne forestille sig, at en regering, der kom i den situation, at Rigsdagen ikke vedtog nogen finanslov, måtte være frit stillet til at udstede sin egen finanslov – hvad enten det så skulle foregå via den provisoriske paragraf 25 eller som en kongelig forordning. På den anden side er det værd at bemærke, at han – som anført – i 1855 havde stemt for gennemførelsen af en rigsretsanklage mod Ørsteds ministerium i anledning af, at det havde brugt penge, som Rigsdagen udtrykkeligt havde nægtet. Det skal ligeledes inddrages, at han hverken havde støttet den grundlovsændring, der gav regeringen ret til at nedlægge veto mod Rigsdagens forhøjelse af foreslåede statslige udgifter eller indførelse af nye,

eller den grundlovsændring, der gav regeringen ret til at udstede en provisorisk finanslov med udgifter, der ikke var vedtaget af Rigsdagen.

Principielt mente Estrup altså, at den skattebevilgende myndighed skulle ligge hos Rigsdagen, hvis to kamre skulle være ligestillede under finanslovsbehandlingen. Hvis de to ting blev så uenige, at de ikke formåede at vedtage en finanslov, ville de på en vis måde have sat sig ud over forfatningens forudsætninger. At denne situation skulle opstå, var ikke sandsynligt, da de to kamre selvsagt ville gøre alt, hvad der stod i deres magt, for at forhindre den sprængning af forfatningen, det ville medføre; for konsekvensen heraf ville være, at regeringen måtte udfylde Rigsdagens rolle som bevillingsmyndighed. Selv i en sådan situation skulle den dog respektere Rigsdagens bevillingsmyndighed, idet den ikke måtte optage udgifter på finansloven, som Rigsdagen havde sagt nej til.

Estrup og parlamentarismen

I den forestilling, regeringen Estrup ledsagede den provisoriske finanslov af 12. april 1877 med, hed det, at hvis regeringen havde bøjet sig for Venstres krav, ville resultatet være blevet, at kongens ret til frit at vælge sine ministre ville være blevet antastet, for Venstre havde gjort vedtagelsen af finansloven afhængig af, at der skete en indskrænkning i kongens »ret til frit at tage bestemmelse om valget af ... ansvarlige rådgivere«. ⁵⁴ Det vil sige, at Estrup og regeringen officielt tilsluttede sig det standpunkt, som provisoriejuristen Henning Matzen havde gjort sig til talsmand for, at kongen frit kunne vælge enhver som statsminister, blot han opfyldte de almindelige valgretsbetingelser.

Går man bag om facaden, er det dog tydeligt, at Estrup snarere mente, at grundlovens ord om, at kongen udnævnte sine ministre, betød, at når en ny regering tiltrådte, skulle beslutningen herom være underskrevet af såvel kongen som den tiltrædende statsminister. Ordene om, at kongen frit udnævnte sine ministre, ville have forudsat, at kongen netop på dette punkt ikke havde været afhængig af en ministers kontrasignatur. Men det var altså ikke tilfældet. Som påvist havde Estrup stillet sig på Junigrundlovens grund i forbindelse med grundlovsrevisionen i 1866, dvs. at han var gået ind for en fortsættelse af det konstitutionelle monarki. Meningen med det konstitutionelle monarki var, at medlemmerne af Statsrådet skulle findes på et andet grundlag end under enevælden: Hvor en statsminister tidligere var blevet udpeget på grund af den position, han havde vundet inden for statsapparatet, og/eller fordi han havde vundet kongens gunst,

54. *Ministerialtidende*, 1877 B, s. 327-331.

skulle udpegelsen for fremtiden ske på grundlag af den politiske position, han havde vundet sig i rigsdagsarbejdet. Magtens tyngdepunkt skulle forskydes til Rigsdagen, således som Orla Lehmann allerede havde proklameret det i sin Falstertale fra 1841. At Estrup var ganske enig heri, fremgår allerede af, at han selv nåede posten som statsminister, fordi han simpelt hen var blevet den ledende godsejerpolitiker. Meget tyder på, at kongen helst ville have undgået ham. Da der skulle udnævnes en ny regering i 1874, efter at ministeriet Holstein-Holsteinborg var kørt træet i kampen mod det fremstormende Venstre, blev Estrup ganske vist spurgt, om han ville danne regering; men han afviste med den – de senere begivenheder taget i betragtning – lidt ejendommelige begrundelse, at hans overtagelse af statsministerposten ville virke for udfordrende på Venstre. Men afvisningen har næppe været ment rigtig alvorligt. Estrup ville blot presses lidt. Så fik han nemlig også bedre muligheder for at stille sine betingelser. Men – som den senere kultusminister Fischer antyder i sin dagbog – planen gik i vasken; opfordringen til Estrup kom ikke igen i 1874.⁵⁵

Under dannelsen af en ny regering allerede året efter, i 1875, var der imidlertid ikke nogen vej uden om. Kongens ønske om, at Estrup optog den ledende nationalliberale politiker C.S. Klein, der havde været justitsminister 1872-75, og som stod for en ikke fronderende linie i forhold til Venstre, blev fejet til side, selv om Estrup derved risikerede, at det blev Klein, der blev konseilspræsident, ligesom kongens andre ministerønsker – f.eks. at Ravn skulle være flådeminister – heller ikke kunne imødekommes. Det siger sig selv, at udnævnelsen af Estrup var helt i overensstemmelse med, hvad der lå i det konstitutionelle monarki. Kongen var blevet henvist til sidelinien; det havde alene været de parlamentariske styrkeforhold og partiernes stilling, der afgjorde, hvem der skulle være statsminister. Klein kunne godt have overbevist kongen om, at det ville have været en god idé, om han droppede planen om at udnævne den dominerende Estrup til konseilspræsident og i stedet udnævnte ham selv. Problemet var blot, at Klein ikke havde den nødvendige parlamentariske styrke til at danne regering. Ganske vist havde han et godt forhold til venstregrupperne, men de ville dog finde det langt mere naturligt, om det var en af deres ledende politikere, der blev konseilspræsident; men han havde ikke tilstrækkelig opbakning fra sine egne; de gamle nationalliberale som Krieger, Hall og Ploug med flere var allerede blevet så indsovset i et samar-

55. Ib Gejl (udg.): *J.C.H. Fischers politiske dagbøger 1852-56, 1872-75*, Århus 1966, s. 202ff.

bejde med godsejerne, at det ville være blevet særdeles vanskeligt, og med godsejerne ville det komme til et totalt brud.⁵⁶

Under Kleins samtale med kongen nævnte denne, at Estrup havde udviklet for ham, at hans ideal var det engelske politiske system med skiftende tory- og whigregeringer. Denne andenhåndskilde skal man naturligvis ikke uden videre stole på, men går man til andre Estrupudtalelser, tegner der sig også her billedet af en politiker, der gik ind for en slags rigsdagsparlamentarisme præget af vekslende regeringer. F.eks. er udtalelsen i god overensstemmelse med det tidligere behandlede brev fra 1848 fra Estrup til Engelstoft, for her havde Estrup trods alt fundet den fordel ved den ultrademokratiske valglov, at den ville fremme opkomsten af et bredt konservativt parti, der ønskede et opgør med utidssvarende institutioner, og at lov og ret skulle respekteres.

Endnu tydeligere kom dette engelske forfatningsideal dog frem under debatterne i Folketinget i samlingen 1883-84. Til højremanden Lars Dinesen, der havde gjort opmærksom på, at Junigrundloven ikke indeholdt et eneste ord om parlamentarisme, havde Monrad sagt, at de medicinstuderendes anatomibøger heller ikke indeholdt noget om, at mennesket havde en sjæl. Men selv om man ikke, når man anatomerede mennesket, stødte på nogen sjæl, var det ikke ensbetydende med, at den ikke var der. Det samme gjorde sig gældende med Junigrundloven. Opløstes den i dens bestanddele, stødte man ikke på parlamentarismen, men så man på dens sjæl eller ånd, var det en anden sag. Ånden var parlamentarisk. Dette kommenterede Estrup således: »Jeg siger, at efter min opfattelse har grundlovens mening været den, at man ved forhandling og gensidig imødekommen imellem ligeberettigede faktorer skal nå resultater. Hvad der kan kaldes grundlovens sjæl, skal jeg ikke inklade mig nærmere på at undersøge, jeg hører ikke blandt dem, der har været med om at bringe grundloven til verden... hvis jeg overhovedet skulle kaldes parlamentarisk, tror jeg netop, jeg kom til at høre mellem dem, der er parlamentariker – ikke delvis, men fuldt ud, jeg var da ikke folketingsparlamentarisk, ikke landstingsparlamentarisk, jeg var rigsdagsparlamentarisk.«⁵⁷ Det er tydeligt, at svaret indeholder en finte til Monrad, der omsider var genindtrådt i Folketinget som en slags uafhængig venstremand. Han havde haft lidt længe ved at beslutte sig for, at nu var tiden kommet til, at Junigrundloven burde virke parlamentarisk; først nu efter udstedelsen af den provisoriske finanslov

56. Fink, I, 1986, s. 77ff.

57. *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget 1883-84*, sp. 354 (Monrad) og 778 (Estrup).

fandt han tiden moden, men stadig skildrede han parlamentarismen i et billedsprog, som måske nok bidrog til at illustrere tankegangen, men som dog på den anden side også var med til at gøre det parlamentariske krav en smule sløret.

Hvad Estrup mente, kom tydeligere frem i en anden disput, han havde med Monrad mod samlingens slutning den 2. april 1884. Sammen med andre havde D.G. Monrad kritiseret ham for blive siddende som regeringschef, selv om han ikke kunne komme igennem med sine livssager – først og fremmest forsvarsplanen med dens forskellige fæstninger. Heroverfor hævdede Estrup, at oppositionen var så splittet, at den ikke ville kunne danne nogen levedygtig regering; den var faktisk så indbyrdes uenig, at en regering udgået af den ikke ville få en levetid på mere end højst otte dage. Derfor var det udelukket, at man fulgte det samme system som i England. Selv om Estrup på et tyndt grundlag var meget afvisende over for parlamentarismens mulighed i den daværende danske sammenhæng, er det jo tydeligt, at det engelske system faktisk ses som et ideal; det danske er blot ikke så udviklet, at det kan fungere som i England, efter Estrups mening antagelig fordi der nok fandtes et stort toryparti, men altså ikke noget funktionsdueligt whigparti. Estrup er altså udmærket klar over, at en forudsætning for, at parlamentarismen vinder indpas, er, at der udvikles et fast partisystem.⁵⁸ Estrups to indlæg må forstås på den måde, at målet måtte være, at en rigsdagsparlamentarisme vandt indpas, og når den kom, skulle den være anderledes fast forankret i forfatningssystemet, end Monrad f.eks. syntes at forestille sig med sit billedsprog. Hvis der først blev udviklet to fast sammentømrede partier, ville det give sig af sig selv. Estrups finte til Monrad kan altså også vedrøre, at Monrad i praksis ikke gjorde så meget for at tilvejebringe det nødvendige grundlag for parlamentarismen som Estrup. Monrad talte luftigt om parlamentarismen, men som uafhængigt medlem af Folketinget bidrog han netop ikke til skabelsen af den faste partistruktur, der var en forudsætning for parlamentarismen. Estrup derimod stod som den, der havde sin position som regeringsleder, fordi han havde et parti bag sig; dermed var det første skridt taget på vejen mod parlamentarisme, nu ventede man blot på det næste, nemlig dannelsen af et sammentømt oppositionsparti. Således var Estrups synspunkter. Om han mente det i praksis, vender jeg tilbage til.

Det var svært at få nogle klare svar af Estrup under de mange debatter,

58. *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget 1883-84*, sp. 2096ff; Thaulow 1940, s. 194.

som Folketinget havde om parlamentarismen, men det er bestemt heller ikke overraskende, for der bestod reelt et skrigende misforhold mellem Estrups holdning til parlamentarismen og den propaganda, som regeringen og Højre kørte frem med. For her var det regeringen og Højre livet om at gøre, at kongens ret til frit at udnævne sine ministre ikke måtte afkortes det mindste. I propagandaen blev det fremstillet, som om det var et kernepunkt i forfatningen, at kongen havde denne ret, jf. f.eks. hvorledes landets justitsminister J. Nellesmann i en artikel i *Berlingske Tidende* fra 1877 først udslyngede en bandstråle mod »bønder og degne og folke- og friskolelærere og andre inkompetente personer« for derefter at belære dem om, at hvis man ikke anerkendte, at kongen ikke havde nogen juridisk pligt til i nogen henseende at rette sig efter Rigsdagen ved sit valg af ministre, ville man tilsidesætte det monarkiske princip i grundloven.⁵⁹ Estrup fulgte godt nok sin justitsministers råd om, hvorledes regeringen skulle begrunde den provisoriske finanslovgivning og accepterede dermed også artiklens synspunkter, der var et forsøg på at underbygge den argumentation, der fandtes i den forestilling, der ledsagede den provisoriske finanslov af 12. april 1877. Men reelt var artiklens ledende synspunkter i uoverensstemmelse med hans eget standpunkt.

For det første fortegnede Nellesmann naturligvis diskussionen ved at opholde sig ved, om det var en juridisk pligt for kongen at følge rigsdagsflertallets ønske. Det, det drejede sig om, var, hvorvidt det var en *politisk* pligt. Her var Estrup i alt fald betydelig mindre skråsikker end sin justitsminister, for det andet strider udtrykket »det monarkiske princip i grundloven« med, at den reviderede grundlov var *konstitutionelt* monarkisk, hvilket Estrup så udmærket var klar, da han i 1866 optrådte som en af grundlovsfædrene. Snarere end med Nellesmann har Estrup været enig med Carl Ploug, som i en artikel i *Fædrelandet* 15. april 1872 havde gjort opmærksom på over for Venstres krav om indførelse af folketingsparlamentarisme, at der ikke var rejst nogen principiel modstand herimod, men at der var en vanskelighed; den skyldtes, at »et flertal i Folketinget let bliver et ringe mindretal af hele Rigsdagen, når størstedelen af hele Landstinget er enig med et stort mindretal i Folketinget«. Estrup var stort set

59. *Berlingske Tidende*, 14. juli 1877. Artiklen er skrevet under mærket »en gammel jurist«; men i samtiden var man udmærket godt klar over, at det var landets justitsminister, der var forfatteren. K.G. Brøndsted har yderligere gjort rede for Nellesmanns grundlovsopfattelse og er som denne artikels forfatter inde på, at han nok var lidt mere ekstrem end Estrup i sin opfattelse af, hvor langt kongen og regeringen kunne gå i en tilsidesættelse af Rigsdagens bevillingsmyndighed. K.G. Brøndsted: *J.B.S. Estrup 1825-16. april-1925*, København 1925, s. 81f, note 3.

enig med Ploug: Tingene var ligeberettigede, og skulle der indføres parlamentarisme – hvilket han og hans politiske venner ikke principielt ville indvende noget imod – skulle det være rigsdagsparlamentarisme. Han ville kun vige fra sin plads som regeringschef, hvis såvel Folketinget som Landstinget gik imod ham som regeringschef – som han allerede sagde under finanslovsdebatten i 1876.⁶⁰

Magt bliver til afmagt

Under den samme finanslovsdebat i 1876 udtalte Estrup det ønske, at vi aldrig her i landet blev så ulykkelige, at vi fik en regering, der satte sin magtstilling over sagerne. Hans politiske adfærd som regeringschef levede ikke netop op til dette udsagn. I øvrigt havde Estrup tre mærkesager, da han tiltrådte som konseilspræsident: Den ene var, at statens indtægter skulle tilvejebringes gennem de gamle skattekilder som told, afgifter og jordskatter; de nye beskatningsformer, indkomst- og formueskat, som den nationalliberale finansminister 1870-72 C. Fenger havde arbejdet for, og som Venstre i sit program fra 1872 var gået ind for som fremtidens beskatningsform, måtte ikke vinde indpas. Den anden opgave var at sikre ligevægten mellem Folketinget og Landstinget. Var der samarbejdsproblemer mellem de to kamre, var det regeringens opgave at mægle. Endelig så Estrup det som en hovedopgave for regeringen at få vedtaget en forsvarsplan – så der blev bygget nogle befæstningsanlæg. Danmark skulle både have en stærk hær og flåde. En forudsætning for, at det kunne lykkes, var, at der blev tilvejebragt et støttepunkt i form af en søbefæstning omkring København med tilsvarende forter plus en landsbefæstning. Ellers ville hæren og flåden ikke være til nogen nytte.⁶¹

Spørgsmålet er så, hvorledes Estrup prioriterede de tre spørgsmål. Under forhandlingerne om en styrkelse af forsvaret 1875-76 gik Venstre faktisk med til at bevilge ekstra 30 millioner til forskellige forsvarsforanstaltninger; beløbet var noget mindre end det, regeringen havde krævet, og frem for alt indeholdt det ikke noget tilbud om en bevilling til opførelsen af en landfæstning omkring København; den var der en almindelige modvilje imod inden for Venstre både fra radikal og moderat side. Desuden var det et ufravigeligt krav fra Venstre, at staten skulle tilvejebringe de ekstra statslige midler, som en gennemførelse af et styrket forsvar ville

60. *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget 1876-77*, sp. 1806.

61. *Rigsdagstidende. Forhandlingerne på Landstinget 1876-77*, sp. 761.

kræve, gennem indførelsen af en indkomst- og formueskat. Det var Estrup under ingen omstændigheder indstillet på. Så længe han levede, vedblev han næsten fanatisk at bekæmpe de to former for skat. Grunden skal formodentlig søges i, at omlagde man beskatningssystemet, ville godsejernes position som de største skatteydere kunne blive truet – og dermed også deres position som dominerende i Landstinget.

Selv om forsvarssagen vel nok interesserede Estrup som en forsvarsvendig mand, synes han ikke at have tillagt det større betydning, at der blev bygget en landbefæstning omkring København. Ditlev Tamm skriver ganske vist, at der ikke er noget, der tyder på, at Estrup skulle være skeptisk med hensyn til forsvarssagens betydning.⁶² Kendsgerningerne placerer ham dog langt fra som en af de ivrigste forsvarsvendner blandt højrepolitikerne, og landbefæstningen har han været kold over for. Da forhandlingerne gik i hårdknude mellem Venstre og Højre i folketingssamlingen 1875-76, opløste han ganske vist Folketinget for at få sin forsvarspolitik igennem. Resultatet blev, at Højre gik tilbage, medens Venstre gik frem fra 54 mandater til 79. Men ser man på begrundelsen herfor, henviste Estrup til, at Folketinget ikke havde villet vedtage »den mest nødvendige og påtvingende af de overordentlige forsvarsforanstaltninger, nemlig Københavns søbefæstning med tidssvarende søforter – med mindre der blev vedtaget en ny skat«. Københavns landbefæstning er således ikke nævnt, hvortil kommer, at Estrup altså anser det for at være vigtigere at undgå den nye skatteform fremfor at få forsvaret styrket. Hertil kommer, at Estrup senere bebrejdede højreflertallet i Folketinget, at det havde skræmt vælgerne ved at skrue kravet om nye forsvarsudgifter op til 100 millioner og kræve en landbefæstning bygget.⁶³

Efter sin valgsejr i 1876 var Venstre selvsagt endnu mere ufremkommeligt i forsvarssagen. Resultatet var, at regeringen ikke kom igennem med sin forsvarspolitik. Det skyldtes ikke alene Venstre, men at der ikke rigtig var fodslag mellem regeringen og Højre i Folketinget. Det måtte tage sig sådan ud, at det, som regeringen Estrup havde som sin absolutte topprioritet, var at hævde ligestillingen mellem de to ting og at afvise folketingsparlamentarismen. Over for det var selv en så central sag for konservatismen som det danske forsvar mindre vigtig. Estrup bidrog selv i høj grad til at stadfæste dette indtryk. For under Folketingets debat på den ekstraordinære samling efter valget i 1876 »kom han til« at ytre: »Regeringen har, før den lader en så vigtig og nødvendig sag som denne falde,

62. Tamm 1996, s. 203.

63. Krieger, VI, 1921, s. 273. Dagbogsoptegnelse af 8. november 1877.

anset det for at være dens uafviselige pligt at gentage forsøget på at komme til en overenskomst også med dette ting om disse foranstaltninger«. Formuleringen virkede ikke så lidt besynderlig, for begrundelsen for at udskrive valget til Folketinget var jo, at regeringen anså det for meget vigtigt få opbakning til sin forsvarspolitik gennem vælgernes ændrede sammensætning af Folketinget.

Da valgresultatet forelå, forklarede Estrup ganske vist, at befolkningen havde misforstået, hvad der var valgets centrale tema. Den havde troet, at regeringen spurgte den, om den gik ind for, at regeringen skulle blive siddende. Men valget handlede slet ikke om, hvorvidt der skulle være et systemskifte. Det spørgsmål kunne kun afgøres gennem en grundlovsrevision. Det drejede sig om forsvarsspørgsmålet. Med denne ejendommelige fortolkning af valgresultatet kunne Estrup ganske vist argumentere for, at han ikke burde gå af, og at befolkningens underkendelse af regeringen ved valget ikke betød, at den ikke var interesseret i et stærkt forsvar. Men prisen for denne argumentation var, at det kom til at stå som endnu mere besynderligt, at han så kunne erklære, at han kunne blive tvunget til at lade forsvarssagen falde. Indtrykket i befolkningen måtte blive, at for regeringen var dette spørgsmål – trods dens erklæringer om det modsatte forud for valget – ikke det mest centrale spørgsmål. Var ordene om at lade denne sag falde en fortalelse, var det en fortalelse af den slags, der røbede den virkelige sandhed.

Oppositionen var da heller ikke sen til at gribe lejligheden og hamre løs på Estrup. Kulminationen kom med Hørups berømte Hvad-skal-det-nytte-tale i Folketinget den 23. marts 1883, hvor han udtalte, at Estrup havde ganske ret i, at ansvaret for, at ministeriet ikke var kommet igennem med sin befæstningspolitik, lå hos Folketinget. »Det er dette ting, der har slået ministerens fæstninger ud af hans hånd både i 1876 og nu i dag. Det er dette tings ære; det er derigennem det danske folks ære; men det er ikke ministerens ære at have overlevet denne sag. Det er ministerens ansvar, det er ministeriets ansvar, at det har overlevet dette nederlag for sin livssag. Den kirkegård, hvor en mand har begravet sine døde livssager, er sandelig ingen hædersplads for ham at besøge...«⁶⁴

Estrup måtte i årene mellem 1876 og 84 sande, at hvis en regeringschef ikke kunne gøre en sag til et kabinetsspørgsmål, var han ilde stedt. Estrup kunne nok afvise folketingsparlamentarismen og forhindre, at Rigsdagen vedtog nye skatter, men han kunne ikke komme igennem med mere posi-

64. Rigsdagen. *Forhandlingerne paa Folkethinget 1882-1883*, sp. 3271ff.

tive mærkesager. For et parti, der var så nationalt og forsvarsvenligt som Højre og da ikke mindst for partiets potentielle vælgere, måtte det fremstå som mere end besynderligt, at partiet ved at insistere på, at Estrup skulle være regeringschef, skadede forsvarssagen. Hvis Venstre kom til magten, ville den forsvarsvenlige del af partiet hurtigt have gennemført i alt fald en del af den politik, som de forsvarsvenlige kredse blandt Højres vælgere ønskede, sammen med Højre på Rigsdagen. Det samme var tilfældet med en række andre reformer. Med den visnepolitik, der blev proklameret af Berg i 1881, og som også de moderate venstremænd tilsluttede sig, blev reformarbejdet mere og mere lagt øde. En tid havde Højre og dets vælgere kunnet samle sig om, at regeringslederen var i strand til at modstå Venstres pres. Her hjalp det første finansprovisorium også en del, blandt andet fordi det splittede Venstre i en moderat og en radikal gruppe, der næsten var mere optaget af at bekæmpe hinanden end i at få Estrup væltet. Men med visnepolitikken fra 1881 fortonede denne splittelse sig mere og mere.

Ser man sagen ud fra Estrups synspunkt, så det heller ikke alt for lyst ud, efter at visnepolitikken var blevet indledt. Han kunne nok forhindre Venstre i at komme til magten, men i øvrigt led hans politik nederlag på ethvert punkt: Som den indenrigsminister, der havde gennemført loven om kommunalt selvstyre og udbygningen af det danske banenet med anlæggelsen af Esbjerg havn, havde han vist sig som en reformpolitikkers mand. I politik var han i højere grad en handlingens mand end en ordets mand. Alligevel måtte han præsidere over en regering, der næsten intet positivt formåede at gennemføre. I den forsvarspolitik, som i alt fald lå mange af hans partifæller på hjerte, var han kørt uhjælpeligt fast. Samtidig blev han hånet for, at han blot lod sine livssager ligge. Selv om han bevarede roen under de mange voldsomme, personligt nærgående angreb fra venstrepolitikere, der ville have kørt en psykisk mindre stærk person ned, er der ingen tvivl om, at angrebene tog på ham.

Da Hørup meget skarpt gik i kødet på ham i *Morgenbladet* i 1876 i endnu voldsommere vendinger, men med omtrent samme indhold som i 1883 på grund af hans udtalelse om at lade forsvarssagen falde, vidste han ikke andet at gøre end at anlægge en injuriersag. I sit angreb i *Morgenbladet* havde Hørup stillet spørgsmålstegn ved hans personlige integritet, idet han sammenlignede Estrup med en va banque-spiller, der havde kastet fædrelandets forsvar i grams på en valgdag. Med en alvorlig patriots patos havde han fortalt om fædrelandets livssag, og da han havde tabt slaget, havde han sagt, at det var da også lige meget. Han var uvederhæftig som en spiller af dem, over for hvem man skal sørge for at have kortene med

sig hjemmefra.⁶⁵ Men et angreb som Hørups i 1883 i folketingsalen kunne han ikke imødegå med en injuriersag. Og Hørup var ikke den eneste, der angreb ham med en utrolig voldsomhed; det samme gjorde lensgreve Holstein-Ledreborg. Havde Estrup været en dreven debattør, kunne han måske have taget kampen op, men det var han ikke. Han havde ikke andet at gøre end at bide angrebene i sig.

Endelig mærkede Estrup også, hvorledes der var uro i den konservative ejr. Inden for selve rigsdagspartiet ytrede den sig på den måde, at nogle af de ledende nationalliberale politikere slog sig i tøjret og gennemførte den finanslovsaftale med Venstre i 1882, der som tidligere omtalt forbitrede Estrup, og uden for Rigsdagen mærkede han en stigende utilfredshed blandt dem, man måtte anse for Højres naturlige tilhængere. En af dem var landet kronprins, der den 23. maj 1883 ytrede sig stærkt kritisk om regeringen Estrup: »Ministeriet, der burde være et skjold for kongen, har ved flere lejligheder skudt sig bag kongen... hvis ministeriet da påtog sig et vist ansvar: byggede fæstningsværker, skibe, gav embedsmændene løn- og tillæg contra Folketinget og forfulgte ethvert angreb på kongen og forfatningen, da fulgte jeg med... Af alt dette: Ministeriet må afløses, jo før jo hellere«. ⁶⁶

Et klart udtryk for, at det var galt fat, var, at der blev dannet en børsopposition, samtidig med at Det Europæiske Venstre begyndte at byde sig til om et alternativ for de progressive dele af middelklassen og den akademiske ungdom. Den stigende træthed blandt Højres potentielle vælgere var det mest foruroligende. For det, der i høj grad havde holdt Estrup og hans støtter inden for Højre oppe, var deres overbevisning om, at vælgerne nok skulle gennemskue Venstres uduelige og demagogiske politikere. Estrup bevarede meget længe en stærk tro på, at det ville ske. Således udalte han f.eks. under en samtale med Klein den 13. oktober 1877, da der forhandlede om, hvorledes de moderate kræfter inden for både Højre og Venstre kunne komme af med den provisoriske finanslov, ifølge Kleins udtalelse for mødets forløb, at der ikke var nogen grund til at anstrenge sig for at nå et kompromis, der kunne bringe den provisoriske finanslov ind af verden. Han, Estrup, var nemlig ikke bange for den kamp, der ville følge af, at der ikke nåedes en aftale herom. Han stolede nemlig på, at vælgerne nok ville komme til bedre erkendelse, når de så, at det blev ved de store ord af skolelærere m.v.«

5. V. Hørup i *Skrift og Tale*, I, København 1902, s. 81. Estrup vandt i øvrigt injuriersagen, hvilket kostede *Morgenbladets* redaktør, N.J. Larsen, fire måneder i fængsel.

6. Citeret efter Fink, I, 1986, s. 285f.

Det første opløsningsvalg i 1876 havde ganske vist skuffet Estrup i hans overbevisning om, at man kunne sætte folketingsflertallet på plads ved at appellere til den forsvarsvilje, som han var sikker på fandtes i den brede befolkning. Men som sagt: Han fandt hurtigt en syndebug i form af Folketingets Højre med dets opskruede krav. I 1881 forsøgte han så igen – oven i købet med to opløsningsvalg lige efter hinanden – at få et folketing, der ville være mere fremkommeligt i forhandlingerne om en finanslov. I første omgang blev opløsningen begrundet med, at Folketinget havde manglet »evne og vilje« til at færdigbehandle blot en mindre del af de sager, regeringen havde forelagt det. Da Højre gik tilbage ved det første valg den 24. maj 1881 med tre mandater, udskrev Estrup igen valg til den 26. juli – med et langt alvorligere valgnederlag til følge, for denne gang gik Højre seks mandater tilbage; dets gruppe bestod nu blot af 26 medlemmer, medens venstregrupperne tilsammen kom op på ca. 75.

Venstrelederne mente naturligvis, at Estrups adfærd var udtryk for manglende respekt for den frie forfatning. Meningen med et opløsningsvalg af den type, Estrup udskrev i maj 1881, måtte være at konstatere, om regeringen, når den i første omgang ikke kunne komme igennem med sin politik, kunne få en opbakning i befolkningen, som gjorde det muligt for den at få den gennemført efter valgets afholdelse. Resultatet viste klart, at det ikke var lykkedes. Det tog Estrup imidlertid ikke til efterretning, men udskrev valg meget kort tid efter. Det kunne man ikke godt opfatte på anden måde, end at han ikke respekterede valghesultatet. Estrups stædige afvisning af folketingsparlamentarismen havde altså medført, at regeringen kun ville anerkende valghesultaterne, når de fik et udfald, der styrkede regeringen. Tabte den et opløsningsvalg på et centralt spørgsmål, erklærede den på den ene side, at den ikke ville opgive at forsøge at gennemføre den politik, den havde spurgt vælgerne om. På den anden side erklærede den heller ikke denne politik for så vigtig, at regeringschefen tog sit gode tøj og gik. I den foreliggende situation ville det eneste naturlige naturligvis have været, at Estrup var vejet pladsen for en anden politiker – f.eks. en af de mindre fronderende nationalliberale som Klein eller Krieger – der bedre ville have forstået at formidle et samarbejde mellem folketing og landsting. Det kunne han godt have gjort uden at give køb på sin mærkesag: afvisningen af folketingsparlamentarismen. Nu kom han ud i nogle ejendommelige forklaringsproblemer, som allerede det tabte valg i 1876 viste.

Da det ordinære valg nærmede sig i 1884, var situationen den for Estrup, at han havde gjort alt for at fastholde magten; han var nået dertil, at han ikke kunne få øje på nogen anden, der kunne føre den rette politik:

len, der var til gavn for landet, end ham selv. Gang på gang understregele han, at han ikke klamrede sig til magten. Han var til hver en tid villig il at vige sit sæde, hvis man kunne pege på nogen anden mand end ham elv, der kunne føre den rigtige politik. Men det kunne man ikke. På den inden side var magten blevet tom. Det eneste, Estrup kunne komme igen med, var afvisningen af folketingsparlamentarismen og af indkomst- og formueskat. Det var ikke nok – hverken i venstremænds eller højrenænds øjne. For dem måtte det tage sig sådan ud, at det ikke var værd at øvare en magt, der var indholdstom. Der stod kun to muligheder åbne: Den ene var, at regeringschefen trak sig. Den anden var, at han førte sin ivssag igennem. Men det kunne kun ske, hvis regeringen valgte at udnytte grundlovens paragraf om provisoriske love med benyttelse af det, som A.F. Krieger havde kaldt prokuratorokneb.

Højres magtdemonstration med Estrup som galionsfigur

Folketingsvalget juni 1884 resulterede i Højres hidtil største nederlag: Det blev til blot 19 mandater, medens oppositionen, der også omfattede to socialdemokrater plus enkelte uafhængige, erobrede resten af mandaterne. På denne baggrund måtte Estrup handle. Sine overvejelser i den anledning gjorde han rede for i et brev til sin tidligere regeringschef, grev Frijs. Hvis han skulle fortsætte som regeringschef, var betingelsen, at Højre og da navnlig landstingshøjre var indstillet på enigt at stå sammen om at optage konflikten med Venstre. Han var ikke i tvivl om, at denne konflikt ville medføre en finanslovskonflikt til foråret, og at det ville kræve sammenhold.⁶⁷ Af brevs ordlyd får man det indtryk, at Estrup roigt overvejede enten at gå af eller lade et andet højreministerium komme til. Men reelt er der ingen tvivl om, at han hurtigt samlede sig efter den nye rystelse, som nederlaget ved folketingsvalget gav ham, og besluttede sig for, at han ville fortsætte. Samtidig var han godt klar over, at han ikke kunne fortsætte som hidtil. Han måtte dels gennemføre en positiv forvars politik, som den nationalt begejstrede del af Højres vælgere kunne amles om, dels måtte han – da der ikke var flertal i Folketinget for denne politik – gennemføre den ved delvis at suspendere det ene tings, Folketingets, andel i den skattebevilgende magt. Det kunne så også have den fordel, at han virkelig viste Venstre, hvem der bestemte, jf. kronprinsens ord

67. Fink, I, 1886, s. 285f.

fra den 26. maj 1883 med beklagelsen over, at ministeriet ikke forfulgte ethvert angreb på kongen og forfatningen.

Forhandlingerne på Højres delegeretmøde december 1884 viste, at det nu var de stridslystne kræfter, der førte det store ord. Da det gamle nationalliberale koryfæ Carl Ploug gav udtryk for, at det ville være forkert af regeringen, om den greb til midler, der lå ud over det lovlige som f.eks. en provisorisk finanslov, fik han svar på tiltale af en proprietær Matzen, der gjorde opmærksom på, at de delegerede ikke var kommet sammen for at værne om grundloven, men for at værne landet. Nu gjaldt det i første række om at sikre, at landet fik et ordentligt forsvar, for hvis »den time skulle komme, da det stod klart for os, at enten skulle vi ofre friheden eller også ville landet blive ødelagt, vil der dog vistnok ikke være en mand, uden at han i det tilfælde vil sige: Bort med loven, vi holder på landet, thi det er landet, loven skal værne og ikke omvendt«. Delegeretforsamlingen afviste Plougs synspunkt til fordel for Matzens.⁶⁸ Kort efter måtte Ploug også give sig i et andet centralt spørgsmål. Han, der havde været modstander af Københavns befæstning, måtte stikke piben ind på det punkt. At regeringen var indstillet på at rette sig efter stemningen i højrepartiet, fremgår af, at fæstningstilhængeren oberst Jesper Bahnson blev udnævnt til hærminister den 1. september 1884. I samlingen 1884 forelagde han forslag om anlæggelse af en fæstning ved København og anlæg på Helgenæs, udgifterne blev anslået til 40,5 millioner kr. Hans jomfrutale i Landstinget vidnede om, at regeringen nu ville sætte hårdt mod hårdt, hvis den mødte modstand. Bahnson sagde, at han ikke ville tillægge vælgerbefolkningens mening nogen videre betydning, ganske enkelt fordi han ikke troede, at den havde den sagkundskab, der skulle til for at bedømme forslaget detaljer såsom, hvor fæstningerne skulle placeres, hvilken type der skulle være tale om etc. Højst kunne vælgerbefolkningen danne sig en fornuftig mening om, hvor mange penge landet havde råd til at anvende til formålet.⁶⁹

Resultatet af den hårde linie blev, at Landstinget og Folketinget ikke kunne blive enige om en bevilling til ekstraordinært forsvar, som skulle være det første led i realiseringen af Bahnsons plan.⁷⁰ Den 1. april 1885 blev Rigsdagen hjemsendt og en provisorisk finanslov udstedet, der gik

68. *Ugeblad for Danmarks Højreforeninger*, 25. september 1885.

69. *Rigsdagstidende, Forhandlingerne paa Landstinget 1884-85*, sp. 77.

70. De 2,5 millioner, som den provisoriske finanslov 1885-86 indeholdt til militære formål, havde dog ikke direkte noget med landfæstningen at gøre; derimod indeholdt næste års provisoriske finanslov 1886-87 3,3 millioner til anlæggelsen af forterne Charlottenlund og Kastrup.

videre end den sidste fra 1877. Den bemyndigede regeringen til at opkræve de skatter og afgifter, som de eksisterende skattelove dannede grundlag for, og til »foreløbig at afholde de til statsstyrelsens forsvarlige førelse nødvendige udgifter – deriblandt de udgifter, der er vedtaget af begge Rigsdagens afdelinger ved finanslovsforslagets sidste behandling – dog således at de hovedsummer og særskilte poster, der er opført på de af regeringen fremsatte lovforslag til finanslov for finansåret 1885-86 ikke overskrides«. I praksis var dette ensbetydende med, at regeringen gav sig selv ret til at afholde de udgifter, som regeringens finanslovsforslag indeholdt – også i de tilfælde, hvor Folketinget havde formindsket eller nedstemt dem; kun i den situation, at begge Rigsdagens kamre havde været enige om en ændring, ville regeringen respektere Folketingets afstemning.⁷¹ Hermed havde regeringen i praksis suspenderet andetkammerets bevillingsret for en længere årrække, idet den ved hjælp af forskellige manøvrer fortsatte med at udstede provisoriske finanslove lige til den 1. april 1894. Resultatet blev, at regeringen og Landstinget først byggede en Landbefæstning omkring København, som Folketingets flertal havde stemt imod, og derefter – ligeledes på trods af Folketingets flertal – i perioden 1890 til 94 Middelgrundsfortet uden for København. På finanslovens øvrige poster respekterede den Folketingets vedtagelser.

At der var tale om grundlovsbrud, var naturligvis endnu mere evident end i 1877. Regeringens begrundelse for, at den måtte gribe til provisoriske love, var, at Folketingets flertal ikke havde villet udfylde sin konstitutionelle rolle ved ikke at ville vedtage nogen finanslov, fordi det havde forfulgt det usaglige hensyn at ville tvinge folketingsparlamentarismen gennem. Men som Albert Olsen har sagt det, var de summer, som folketingsflertallet tilbød regeringen, ganske vist ingenlunde et flot tilbud, men det bragte langt fra statsmaskineriet i stå.⁷² Folketinget ville altså godt udfylde sin konstitutionelle rolle.

Endvidere udsprang uenigheden om finansloven ikke af, at Venstre forsøgte at sætte folketingsparlamentarismen igennem, men først og fremmest af, at Folketinget vægrede sig ved at vedtage de foreslåede udgifter til ekstraordinære forsvarsforanstaltninger. Som tiden gik, blev regeringens påstand om, at Folketinget ikke udfyldte sin rolle ved finanslovsbehandlingen, fordi Venstre ville presse folketingsparlamentarismen igennem, stadig mere besynderlig. For da venstregrupperne gik sammen i

1. Himmelstrup 1948, s. 121f.

2. Albert Olsen: »Rigsdagen og finanslovene«, *Den danske rigsdag*, V, København 1953, s. 137.

Rigsdagens Venstre forud for samlingen 1886-87, lagde de i praksis kravet om folketingsparlamentarisme på hylden. Målet var nu blot at gennemføre en forhandlingspolitik, der kunne tvinge regeringen til at respektere Folketingets bevillingsret. Klarest blev det udtalt af Edvard Brandes den 18. oktober 1887: »... fra Venstres side er den parlamentariske fordring opgivet, den har vi lagt til side... Ministeriet betyder mere end personer, det betyder idéer, stemninger, anskuelser i dette land, som vi kan bekæmpe frugtbarere på anden måde end ved at bekæmpe selve det nuværende ministerium«. ⁷³

Den omstændighed, at regeringen i sin udgiftspolitik alene gik ud over, hvad Folketinget var gået med til at bevilge, på det militære område, svækkede yderligere regeringens argumentation. For den viste klart, at formålet med de provisoriske love var at gennemføre et fæstningsbyggeri, som der ikke var flertal for i Folketinget. Grundlovens paragraf om provisoriske love havde naturligvis ikke til formål at gøre det muligt for en regering at gennemføre en politik, som der ikke var tilslutning til i det ene ting. Undervejs kom man da også ud i en række mærkværdigheder. Da regeringen forelagde det ordinære finanslovsforslag for 1886-87 for Folketinget – således som den skulle det ifølge grundloven – nedstemte Folketinget det. Alligevel forelagde regeringen det forkastede finanslovsforslag for Landstinget den 23. januar 1886 i samme skikkelse, som det var blevet forelagt for Folketinget i. Her manglede enhver konsistens i regeringens argumentation, for begrundelsen for, at finansloven kunne udsendes som en provisorisk lov, var jo netop – som Henning Matzen havde understreget – at finansloven teknisk set var en lov som enhver anden lov. ⁷⁴ I så fald måtte der jo også gælde de samme regler for et finanslovsforslag som for alle andre love: Var et lovforslag blevet forkastet af det ene ting, kunne det ikke gå videre til det andet ting. De følgende samlinger lod oppositionen så være med at forkaste det ordinære finanslovsforslag, da den så, at regeringen alligevel ikke respekterede en sådan forkastelse, men fortsatte med at behandle det til den bitre ende, hvor regeringen hjemsendte Rigsdagen, på et tidspunkt, hvor forhandlingerne mellem Landstinget og Folketinget endnu ikke var ført til ende. På denne måde fik regeringen ganske vist Folketinget til at undlade at forkaste finansloven, hvilket betød, at det blev muligt for den at rette sig efter, hvad Rigs-

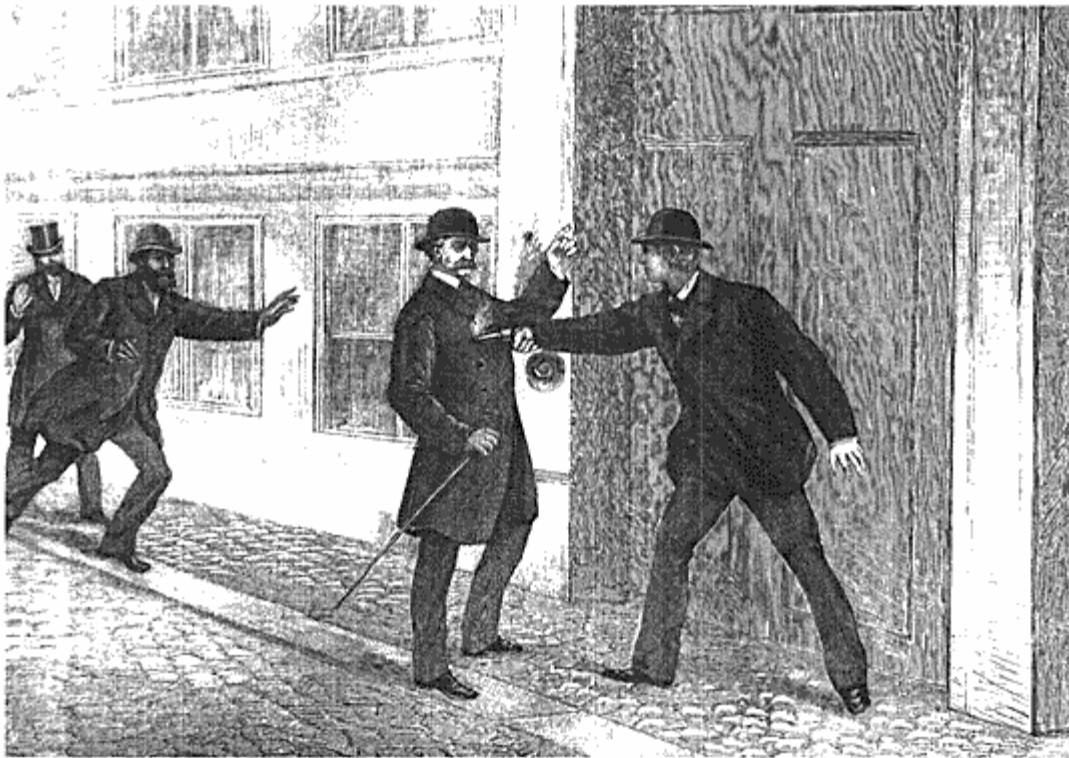
73. *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget 1887-1888*, sp. 328f. Andre venstremænd bebrejdede ganske vist Brandes denne formulering, men læser man Holstein-Ledreborgs ordførertale igennem, sagde han i grunden det samme.

74. Himmelstrup 1948, s. 125f; Matzen 1873, s. 54ff.

lagen – herunder Folketinget – havde bevilget inden for de civile budgetter. Men dermed havde den også fjernet det væsentligste argument for, at der var et konstitutionelt grundlag for at udstede en provisorisk finanslov. For dermed blev det lysende klart, at det, der var regeringens mål, var at tvinge fæstningsbyggeriet igennem. Det korte af det lange er, at selv hvis man går ind på regeringen Estrups præmisser, er det vanskeligt at finde nogen sammenhæng i dens argumentation og dermed i det konstitutionelle grundlag for dens udstedelse af provisoriske love.

I løbet af 1885 udstedte regeringen Estrup i øvrigt en række provisoriske love: den 5. maj »foreløbig lov angående forholdsregler for at hindre misbrug af den uindskrænkede adgang til at anskaffe våben og øve sig i disses brug«, efter det mislykkede attentat på Estrup »foreløbig lov om oprettelse af et militært gendarmerikorps« den 27. oktober og samme dag »foreløbig lov om overordentlige militærudgifter«, 2. november et straffeprovisorium. Det kriminaliserede ophidselse i skrift eller tale, henvendt til et publikum eller en forsamling, af klasser eller dele af befolkningen »til had og forbitrelse« mod andre dele af befolkningen eller andre klasser; mest vidtgående var bestemmelsen om, at det var forbudt at fremsætte eller udbrede opdigtede og forvanskede kendsgerninger i den hensigt at gøre statens indretninger eller foranstaltninger forhadte eller foragtelige. Det følgende år kom stråmandsprovisoriet, der skulle gøre det muligt at retsforfølge den reelle redaktør, ikke den, der var udpeget til at tage skraldet ved en eventuel domfældelse. Bortset fra riffelprovisoriet var disse love, der var udstedt i henhold til paragraf 25, i kraft til 1894. Regeringen Estrup undgik, at de blev nedstemt ved, at den forelagde dem for Landstinget, som derefter undlod at færdigbehandle dem og sende dem videre til Folketinget, der derefter ikke fik mulighed for at nedstemme dem. En privat forelæggelse af disse love i Folketinget og tingets forkastelse af dem respekterede regeringen ikke. Det siger sig selv, at der her var tale om magtmisbrug, som det tidligere er blevet defineret. Formålet med regeringen Estrups fremgangsmåde var ikke sagligt, men sigtede alene på at forhindre Folketinget i at få mulighed for at behandle og nedstemme de pågældende love.

Trods regeringens horrible optræden er det klart, at en påstand om, at Estrup udøvede et diktatur, ikke er korrekt. På en vis måde kan man sige, at regeringen via et brud på grundloven fik reddet sig væk fra noget, der mindede om det rene diktatur. I og med at den nægtede at anerkende, at Folketingets forkastelse af den ordinære finanslov forhindrede Landstinget i at viderebehandle finansloven, sikrede den sig, at hele indflydelsen og ansvaret for finanslovens indhold ikke kom til at ligge på den selv. Det

Allerede den 25. oktober 1885 bragte *Illustreret Familie Journal* et træsnit, der viste, hvorledes den opfattede hændelsesforløbet, da den 19-årige typograf Julius Rasmussen uden held afyrede to skud mod Estrup den 21. oktober, kort efter at Rigsdagen var blevet åbnet og havde påbegyndt behandlingen af og debatten om de provisoriske love. Det ene skud prellede af på en knap, det andet gik forbi. Estrup var ikke mere rystet, end at han om aftenen deltog i et middagsselskab. Han befæstede hermed sit ry som den, der ikke lod sig intimidere af modstanderne. (*Illustreret Familie Journal*, 25. oktober 1885. Her efter Ditlev Tamm: *Konseilspræsidenten Jacob Brønnum Scavenius Estrup*, København 1996, s. 276).

ville have været tilfældet, hvis der ikke havde været nogen anden finanslov at gå ud fra end den, Folketinget havde forkastet. I denne situation ville regeringen være kommet i en situation, hvor ikke alene Folketingets, men også Landstingets bevillingsmyndighed var blevet ophævet. Endvidere ville den have bragt sig i en situation, hvor Rigsdagens lovgivningsmyndighed i det hele taget ville være suspenderet. For skulle regeringen have handlet helt på egen hånd i bevillings- og udgiftspolitikken, ville den enten skulle have hjemsendt Rigsdagen, så den fik den kortest mulige funktionsperiode, eller den skulle have udstedt kongelige forordninger, indeholdende regeringens finanslov. Bortset fra at denne handling overhovedet ikke var dækket af grundloven, ville konsekvensen heraf være blevet, at lovgivningen ville være gået totalt i stå.

Det var ikke af kærlighed til folketingsflertallet, at regeringen ikke tur-

de vove sig ud i denne yderliggående konfrontation, men foretrak at bøje grundloven; det var, fordi heller ikke Højres rigsdagsgruppe ville have fundet sig i en sådan politik. I denne forbindelse er det værd at huske på, at regeringen trods sine ejendommelige fortolkninger af grundloven var gået ud i forfatningskampen og provisorierne med den formelle begrundelse, at Landstinget skulle have lige så meget at have sagt som Folketinget, og med den reelle begrundelse, at den trods de dårlige valgresultater ved valgene til Folketinget i virkeligheden havde befolkningens støtte til at gennemføre befæstningsbyggeriet. Hvis den ikke havde fået forhandlingerne om finansloven i gang igen og alligevel havde fortsat som regering med en gennemførelse af fæstningsbyggeriet, ville den være blevet klædt af til skindet i offentlighedens øjne. I så fald ville Estrup virkelig fremstå som den amerikanske major, der under Vietnamkrigen kunne slå fast, at man havde reddet landsbyen fra Vietcong, samtidig med at han beklagende måtte konstatere, at den var blevet udslettet under kampene.⁷⁵ Jeg reddede grundloven – om end Rigsdagen er holdt op med at fungere – ville Estrup kunne have sagt.

Estrup selv befandt sig ikke særlig godt ved den politik, han her var slået ind på. Den første årsag var, at han – som tidligere omtalt – ikke til lagde bygningen af en fæstning omkring København nogen større vægt som et led i Damarks forsvar. Den anden var, at kræfter, der var stærkere end ham selv, havde drevet ham frem: Politikere som Scavenius og Henning Matzen havde stemningen i ryggen, som Højres delegeretmøde december 1884 viste, og de var i stand til at drive deres konfrontationspolitik igennem, ganske enkelt fordi Estrup – hvis han ønskede at beholde stillingen som konseilspræsident – ikke kunne se noget alternativ til denne politik.⁷⁶ Endelig spillede det naturligvis en rolle for Estrups tøven, at han i den første tid, efter at regeringen var slået ind på provisoriepolitikken, måtte se i øjnene, at der ikke var nogen garanti for, at han ikke blev drevet ud i den yderliggående politik, som reelt ville være ensbetydende med, at han blev nødt til se bort fra såvel Folketingets som Landstingets medvirken. Han har næppe haft juridiske betænkeligheder ved provisorierne, men han må have været klar over, at hans politik rummede den risiko, at sejren over Folketinget blev så total, at han sejrede sig ihjel. Hvis

75. Peter Frederiksen: *Vietnam – fra drage til tiger*, Århus 1996, s. 64.

76. Jf. i øvrigt Peter Vedels kommentar til valgresultatet i brev af 26. juni 1884 til Krieger: »...det [valgresultatet] har ganske vist gjort et stærkt indtryk på ham [Estrup], og også Nellemann er svært nedslået. Scavenius – mirabile dictu – har haft flere stemmer end før og endog vundet flere venstresogne. Han er derfor meget kry...«. Friis og Rahbek (udg.) 1940, s. 331.

Folketinget blev slået helt af marken, ville han være havnet i den modsatte grøft af det, der altid havde været hans mål: nemlig at Danmark skulle have et konstitutionelt monarki med ligevægt mellem folketing og landsting.

Det, der reddede ham, var, at Venstre delvis sadlede om. I og med at partiet ved åbningen af samlingen 1886-87 besluttede sig for at gå ind i en forhandlingspolitik – blandt andet fordi det tog til efterretning, at stemningen i befolkningen ikke var for en revolution⁷⁷ – undgik han, at al magt kom til at ligge hos regeringen og Landstinget. Men selv efter at Venstre var trukket i det politiske arbejdstøj igen, kunne han ikke være rigtig glad. For sagen var den, at landstingshøjre havde styrket sin stilling så meget, at det nu var tydeligt, at regeringen ikke blot svævede over vandene – som den upartiske kraft mellem Folketinget og Landstinget. Den var højre-landstingsflertallets regering. Dette erkendte Estrup da også i sit politiske tilbageblik fra 1899. I og med, at Venstre havde sat sig selv ud af spillet, havde det faktisk overladt finanslovafgørelsen til Landstinget og regeringen, skrev han.⁷⁸

Hvorledes kom det til udtryk, at Estrup følte sig anbragt i en meget ubehagelig stilling efter udstedelsen af provisorierne i 1885? Vinteren 1885-86 forhandlede mellem den unge generation af godsejerpolitikere, Mogens Frijs, der havde afløst faderen som landstingsmand i 1880, og C. Ahlefeldt-Laurvig fra Langeland og to andre højrepolitikere på den ene side og Hørup, Busk og Holstein på den anden. Typisk nok deltog Estrup ikke selv i forhandlingerne, men da de to grupper var kommet tilstrækkelig tæt på hinanden, erklærede han sig forligsberegt. Folketinget skulle dels straks vedtage en midlertidig finanslov til afløsning af den provisoriske, uden at ministeriet blev straffet for sin adfærd, og dels vedtage en normal finanslov til afløsning af den midlertidige. Desuden skulle det forliges med Landstinget om det kommende års finanslov, dvs. finansloven for perioden 1886-87. Endelig skulle Venstre vise sin gode vilje ved at gå i seriøse forhandlinger med Højre om en større reform: Det kunne enten være en forsvarslov eller en toldreform. Denne politiske proces skulle munde ud i en afstemning, hvor de to ting sammen nedstemte regeringen i et vigtigt spørgsmål. Den kunne så trække sig, nu den havde et flertal i såvel folketing som landsting imod sig.

Disse betingelser var »europæerne« villige til at gå ind på, dog gjorde de opmærksom på, at finansloven skulle være i overensstemmelse med,

77. *Frede Bojsens politiske erindringer*. København 1963, s. 156ff.

78. Thaulow 1940, s. 345.

hvad Folketinget allerede havde godkendt på de civile budgetter; på de militære udgiftsposter ville de strække sig til at bevilge det, der tidligere var blevet regnet for norm. Hertil sagde Estrup ja på den betingelse, at der allerede næste dag, den 6. februar 1886, skulle forelægges en midlertidig finanslov for Folketinget, som skulle indeholde udgifterne til gendarmerne. Venstreforhandlerne krævede otte dages frist – formodentlig blandt andet fordi »europæerne« skulle have den moderate del af Venstre med på tanken. Ved det sidste forhandlingsmøde var flere ministre som Scavenius og Nellesmann til stede. Ikke mindst Scavenius strittede imod. Når forliget ikke blev til noget, skyldtes det ikke mindst, at såvel hos Venstre som hos Højre var stærke kræfter imod et forlig. Chresten Berg, som myndighederne indsatte den 25. januar 1886 til afsoning af en seks måneders fængselsstraf på grund af den rolle, han havde spillet i den såkaldte Holstebro-affære, var bestemt ikke indstillet på forlig; de andre venstreledere fra den moderate del af Venstre ville ganske vist gerne have en overenskomst, men de ville ikke have, at den kom i stand takket være »europæernes« forhandlingsindsats.

I Højre var først og fremmest Scavenius og Bahnson uforsonlige. Justitsministeren havde heller ikke netop gjort forhandlingsklimaet nemmere ved som den øverste chef for politi og anklagemyndighed at lade Folketingets formand, Berg, påbegynde afsoningen af den idømte straf, skønt der udtrykkelig stod i grundloven, at så længe tinget var samlet kunne et medlem ikke fængsles, uden at det ting, hvortil medlemmet hørte, havde givet sit samtykke hertil.⁷⁹ Naturligvis havde Nellesmann nogle juridiske argumenter for, at fængslingen var i orden. Men det er ikke interessant. Det interessante er, at det ville have været endnu nemmere at argumentere for, at fængslingen først kunne finde sted, når samlingen var forbi. Men det valgte justitsministeren ikke at gøre. Hans handlemåde må derfor stemples som udslag af foragt for en politisk modstander. Forhandlingerne glippede ganske vist, men det er værd at bemærke, at Estrup ikke var hovedanstødsstenen. Hvis han kunne komme igennem med sin gamle kongstanke, dvs. ligestilling mellem folketing og landsting og en rigsdagsparlamentarisk løsning, og tillige kunne få lidt syndsforladelse for de civile provisorier (gennem en bevilling til gendarmerne), var han villig til at trække sig. Et af problemerne med Estrup var for det første, at han var ærekær, og at han efterhånden ikke kunne forestille sig andre end sig selv som konseilspræsident; det andet problem var, at han ikke selv deltog i

79. Jf. i øvrigt A.D. Jørgensens bedømmelse af, hvilken betydning dommen over Berg kunne få i brev til Krieger 11. december 1885. Jørgensen (udg.) 1939, s. 153.

forhandlingerne, men overlod det til andre. Det gjorde det for let for Bahnson og Scavenius at spænde ben for ham.⁸⁰ Man kan naturligvis fortolke hans manglende deltagelse i forhandlingerne som udtryk for, at han reelt ikke var interesseret i et positivt resultat. Men det var næppe tilfældet. Han var simpelt hen kendt som en elendig forhandler. Højst kan man tolke hans manglende deltagelse som udtryk for, at han var spaltet mellem sit ubehag ved den politiske situation, der forelå, og sin lyst til alligevel at fortsætte. Endelig kommer man nok ikke uden om, at han ganske enkelt havde for ringe styr på sine ministre. Nellesmann skulle naturligvis ikke have haft lov til at ødelægge forhandlingsklimaet gennem sin fængsling af Berg.

Såvel i 1887 som 88 var der på ny forhandlinger om et forlig, men udsigten hertil var i grunden ringere, end første gang man forsøgte det. Det gamle modsætningsforhold inden for venstregrupperne bestod stadigvæk, hvilket gjorde det meget vanskeligt for dem at operere. Inden for regeringen var Scavenius og Bahnson stadig stålsatte i deres kamp mod et forlig. Hertil kom, at presset på regeringen og Estrup var taget af. I og med at Venstre var gået ind i en aktiv forhandlingspolitik, og Berg var blevet udskilt af ledelsen, spillede Folketinget efterhånden den rolle, som Estrup og Nellesmann, der begyndte at fremtræde som lidt mere moderat, ønskede, at det skulle spille.⁸¹

At Estrup på den anden side stadig ikke var særlig lykkelig ved situationen, er forståeligt. Han var mere og mere blevet en galionsfigur, der udadtil stod som den magtfulde leder, der bød Venstre trods. Sandheden var, at han var kommet til at præsidere over en politik, han ikke brød sig ret meget om, og at det politiske initiativ var gledet ham af hænde – det var gået over til andre medlemmer af regeringen. Eller det befandt sig hos magtfulde politikere inden for Rigsdagens Højre. Specielt måtte det forurolige ham, at en landstingsparlamentarisme var ved at snige sig ind. Den balance mellem de to ting, han altid havde fremholdt som det tilstræbellesværdige, var ved at gå fløjten. Problemet ved landstingsparlamentarismen var desuden, at den let kunne bane vejen for en folketingsparlamentarisme. I takt med at valgdeltagelsen steg til Folketinget – som et resultat

80. *Frede Bojsens politiske erindringer*, s. 152; Rambusch 1988, s. 115f; Thaulow 1940, s. 223ff.

81. Jf. P. Vedels brev af 7. august 1887 til Krieger: »... ingen af parterne viser villighed til at nærme sig hinanden. Dette gælder da især ministre, der så vidt jeg kan mærke, finder tilstanden fortræffelig og venter, at Berg og Hørup skal æde hinanden, så kun halen bliver tilbage...« Friis og Rahbek (udg.) 1940, s. 337.

Efter det mislykkede attentat blev Estrup, der aldrig selv havde anglet efter popularitet, ligefrem populær i højrekredse. Øletiketten her er et vidnesbyrd om, hvordan konseilspræsidenten blev dyrket. (Det kongelige Bibliotek. Her efter Ditlev Tamm: Konseilspræsidenten Jacob Brønnum Scavenius Estrup, København 1996, s. 283).

af den politiske magtkamp, der var i gang – ville det blive svært i længden at fastholde, at regeringens tyngdepunkt skulle ligge i Landstinget.

Afmagtens år

Årene 1890-94 blev præget af intensive forhandlinger mellem de moderate inden for Højre og Venstre om gennemførelse af en række love, som samfundet havde brug for, såsom en ny fattiglov, en alderdomsforsørgel-

seslov og statsanerkendelse af og støtte til sygekasserne. Resultatet blev, at de forhandlingsvenlige inden for Højre, til hvilke justitsminister Nellemann havde sluttet sig, kom stadig mere i forgrunden; Jacob Scavenius blev tvunget til at trække sig ud af af regeringen i 1891, Henning Matzen tabte pusten og blev fornærmet over, at det skortede på ægte kampvilje inden for Højre, hvorefter han stort set opgav sit politiske arbejde. Også inden for Venstre blev de uforsonlige færre: Holstein-Ledreborg nedlagde sit folketingsmandat i 1890, Berg døde i 1891, og Hørup faldt ved folketingsvalget i 1892. De kredse, der ønskede at komme ud af de provisoriske tilstande, havde lært af de forgæves forligsforsøg i 1886, 87 og 88. Det nyttede ikke at begynde med forhandlinger om forlig. I stedet gjaldt det om at binde de forhandlende politikere fra Venstre og Højre så tæt sammen, at de for det første blev fuldt fortrolige med hinanden, og for det andet efterhånden fik så meget politisk prestige bundet i, at kronen på værket skulle være et forlig, at det ikke ville være let at komme uden om et sådant.⁸²

Fra de tidligere erfaringer vidste man, at forhandlingerne om et forlig kunne gå vældig godt og faktisk se ud til at lykkes. Men derefter kom der pludselig en uimodståelig modstand fra de kredse inden for Højre og Venstre, der ikke havde været involveret i forhandlingerne, der som regel var foregået i dybeste hemmelighed, og den havde det hidtil været umuligt at sætte sig ud over. Denne uovervindelige modstand skyldtes ikke alene politiske uoverensstemmelser, men at parterne – som historikeren A.D. Jørgensen antyder – stod helt fremmede over for hinanden og havde helt forkerte forestillinger om modparten. Selv om de gik op og ned ad hinanden på Rigsdagen, levede de i helt forskellige sociale miljøer, færdedes i forskellige cirkler etc.⁸³

Estrup, der allerede som indenrigsminister havde vist sig meget ivrig efter at nå praktiske lovgivningsresultater, synes at have været meget interesseret i de forhandlinger, der foregik i samlingerne 1890-92. Da Folketinget den 6. november 1890 tog fat på behandlingen af forslaget om, at indførselstolden på sukker skulle ophæves, udtalte Estrup sin sympati for

82. Jf. Bojsens tale i Folketinget oktober 1890 i begyndelsen af samlingen 1890-91: De moderate ville arbejde på, at den politiske ager ville komme til at bære noget andet end ukrudt = provisorier. Småmanden rundt omkring i landet skulle have en følelse af, at den politiske arm også skulle kunne nå ham med andet end politistaven. *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget 1890-91*, sp. 41ff.

83. Jørgensen (udg.) 1939, brev af 30. april 1885, s. 147f. Jf. i øvrigt også Neergaards omtale af de plagerier, skolekammeraterne udsatte Bergs søn, Sigurd Berg, for. Neergaard 1935, s. 162.

det; han håbede, at det kunne blive en løftestang for en fremtidig mere vidtgående reform. Om få dage ville han fremsætte et toldrevisionsforslag i Landstinget, og han håbede da, at de to forslag ville »kunne sammensmeltes på en sådan måde ved forslagsstillernes understøttelse, at disse sammensmeltede forslag kan vinde flertal i begge Rigsdagens afdelinger og tillige tilslutning af regeringen«. ⁸⁴ Estrups positive reaktion skyldtes ikke alene hans reforminteresse, men også at han som finansminister var levende optaget af, at reformerne blev finansieret. Hans mål var at forhindre, at statens finanser, som de sidste års store bevillinger til forsvaret allerede havde tæret på, blev yderligere udhulet. Helt tilfreds med resultatet var han ikke, for ganske vist var Det Moderate Venstre gået med til, at der blev indført en ny afgift på bajersk øl, men til gengæld var afgiften på sukker blevet nedsat, samtidig med at de nye sociallove ville forøge statens udgifter. Det moderate Venstre viste nu i praksis, at det havde sandet visdommen i Edvard Brandes' kritik af visnepolitikken i 1883, da han påpegede, at visnepolitikens konsekvens, en fyldt statskasse, kunne blive et kampredskab i regeringens hænder. ⁸⁵ Med reformpolitikken var de moderate godt i gang med at demontere overskuddet i statskassen, som fæstningsbyggeriet allerede var ved at gøre et indhug i. For Estrup var de finansielle konsekvenser af reformpolitikken da også foruroligende, de ville berøve ham det indtægtsmæssige grundlag for – som det var sket i de foregående år – at fortsætte med at afholde udgifter, som ikke var vedtaget af Folketinget.

Allerede i 1893 var man meget tæt på et forlig mellem Det Moderate Venstre og Højre. Endnu havde Estrup kraft til at forhindre forliget – der inkluderede, at udgifterne til hærloven skulle nedsættes mere, end krigsminister Bahnson ville gå med til. Da Højres forhandlere opsøgte Estrup for at få ham til at afskedige krigsministeren, stillede han sig last og brast med denne. Hvis Bahnson skulle gå, ville han også selv gå, og så kunne Højres forhandlere – grev Christian Moltke, generalauditør H.C. Steffensen, Mogens Frijs, lensbaron O. Reedtz-Thott og Nellesmann – jo se, om de selv var i stand til at danne en regering. ⁸⁶ Selv om Estrup denne gang overlevede krisen, er det klart, at det ikke ville blive ved med at gå. Ellers var respekten for Estrup meget stor, men denne gang talte de ledende højrefolk lige ud af posen; hverken de eller de menige inden for partiet ville længere finde sig i, at Estrup blev ved med at stikke en kæp i hjulet.

84. *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget 1890-91*, sp. 460.

85. *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget 1883-84*, sp. 94ff.

86. *Frede Bojsens politiske erindringer*, s. 252f.

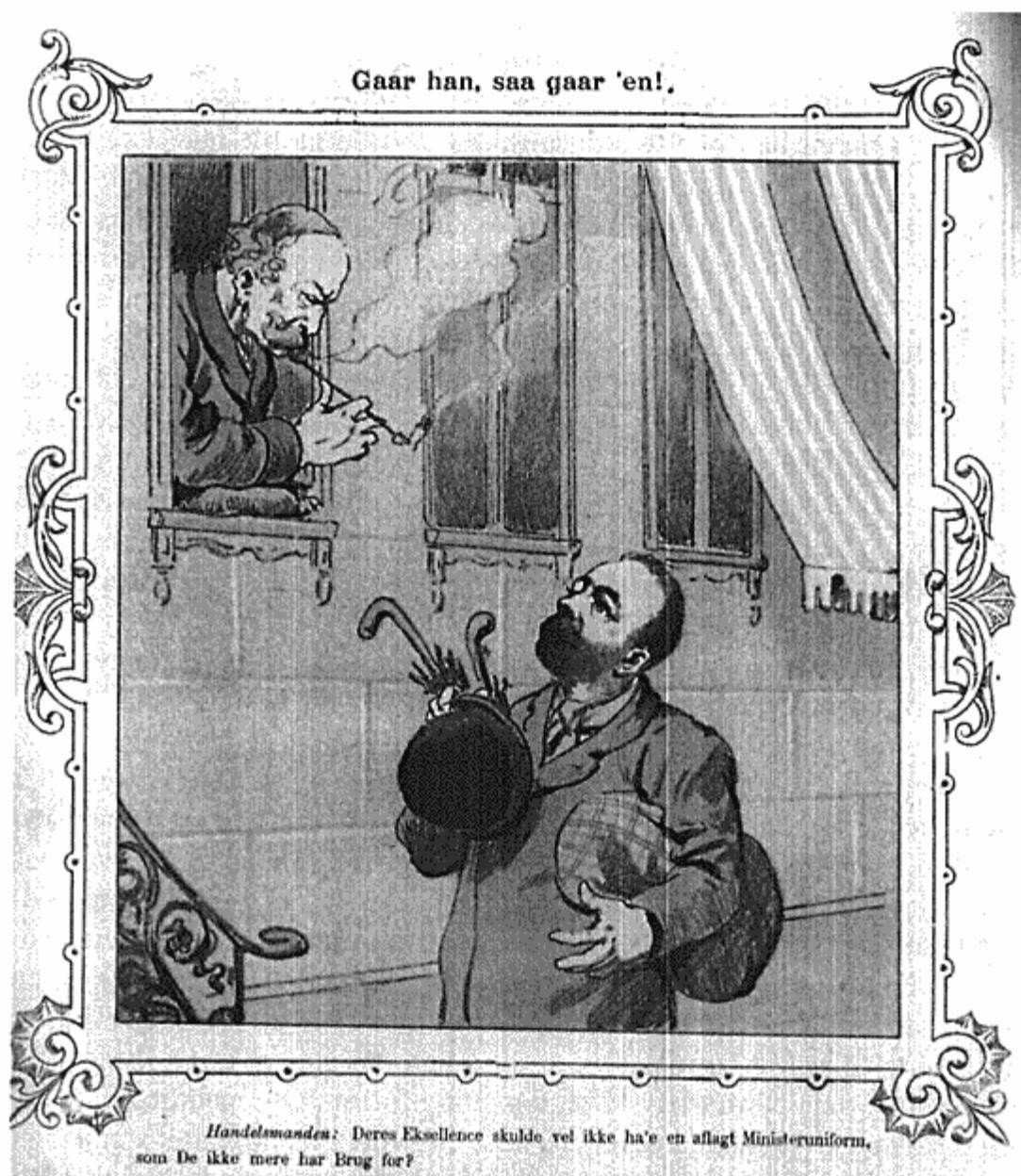
Estrups fejl under forhandlingspolitikken og forligspolitikken var for det første, at enten så han ikke, at forhandlingspolitikken havde den videregående konsekvens, at den ville lægge et så enormt pres på regeringen, at et forlig simpelt hen blev uundgåeligt, eller også gjorde han ikke noget ved det. Den anden var, at han ikke selv var i stand til at deltage i forhandlingerne. Det opbyggede efterhånden en enorm irritation hos dem, der deltog i disse, over, at de først møjsommeligt skulle gøre arbejdet, hvorefter en stædig Estrup kunne forkaste det opnåede forhandlingsresultat. Den karakteristik, Bojsen gav af ham, efter at de i foråret 1893 havde haft en forhandling om Estrups eventuelle afgang – uden at de var kommet ordentligt ind på emnet – var der sikkert temmelig mange blandt højrepolitikkerne, der ville skrive under på: »Blandt det karakteristiske ved denne samtale bemærkede jeg særlig Estrups forbavsende ukendskab med de virkelige forhold og stemningen. Han holdes som en Dalai Lama uden nogen virkelig fortrolig, hvilket vel også står i forbindelse med hans fuldstændige mangel på evne til at føre en samtale«. ⁸⁷

Særlig irriterende virkede det formodentlig, at Estrup var begyndt at tale med to tunger, når spørgsmålet om hans afgang kom op. Han havde allerede ved mangfoldige lejligheder tilbage i 1880'erne givet udtryk for, at han egentlig gerne ville befries for sin stillings byrde. Men på en eller anden måde havde tingene altid artet sig således, at det ikke lige nu var det rette tidspunkt til at trække sig. Men nu gik det endnu videre, således som hans samtale med Bojsen illustrerer. Under mødet med Bojsen modtog Estrup et brev fra en af de forhandlende højrepolitikere, godsejer Sophus F.E.O. Skeel, der opfordrede Estrup til i samtalen med Bojsen enten at tilbyde sin afgang eller i det mindste til at antyde den. Det gav Estrup anledning til at forklare Bojsen, at også han ønskede at blive fritaget fra sin stilling, men et ministerskifte, der stod i forbindelse med en aftale om finansloven, kunne ikke komme på tale. Det ville blive opfattet som et nederlag for Højre. Da det jo netop var en aftale om en almindelig finanslov, der var vedtaget af begge ting, som der forhandlede om, kunne denne udtalelse ikke godt opfattes som andet end et nej. Alligevel forklarede Estrup bagefter Skeel, at han havde stillet Bojsen sin afgang i udsigt, men Bojsen havde ladet, som om han ikke bemærkede det. ⁸⁸

I 1894 gik den ikke længere. Et forlig, der indeholdt omtrent det samme som sidste år, blev aftalt. Til forligsvilkåret hørte også, at Estrup skulle træde tilbage. Ikke mindst fordi Mogens Frijs havde mobiliseret al sin

87. *Frede Bojsens politiske erindringer*, s. 252.

88. *Frede Bojsens politiske erindringer*, s. 250ff.

Der var en almindelig forventning efter forliget 1. april 1894 om, at Estrup skulle gå af. Denne tegning i det socialistiske vittighedsblad *Ravnen* er et af udtrykkene for forventningen – og måske også et led i bestræbelserne på at få den stædige konseilspræsident til at forstå, at hans dage som førsteminister var talte. (*Ravnen*. Her efter Ditlev Tamm: *Konseilspræsidenten Jacob Brønnum Scavenius Estrup*, København 1996, s. 320).

handlekraft, var det lykkedes at få Estrup til at gå med til i Landstinget at afgive følgende erklæring: »... og jeg vil for min del tilføje, at det også for mit personlige vedkommende ville glæde mig, om et forlig kom i stand, da dette ville give mig grundet forventning om, at en samvirken mellem

Rigsdagens afdelinger, der sikrede en rolig samfundsudvikling, ville bringe mig udsigt til at befris fra min stillings besvær.«⁸⁹ Men så enorm var respekten for Estrup, at det varede længe, før man fik meddelt ham, at der ikke var nogen vej uden om.

Højres forhandlere havde erklæret over for Bojsen den 29. marts 1894, da denne spurgte dem, om der stod mænd bag ordene – dvs. om man kunne regne med, at de loyalt ville leve op til forliget på alle punkter, også når det gjaldt Estrups afgang – at det var en selvfølge. Estrup på den anden side lod, som om han ikke var klar over, at hans nægtelse af at gå af ville være et brud på forliget. Han forsøgte med andre ord at anvende den taktik, som han også havde gjort brug af i 1893: at tale med to tunger. På den ene side gav han Højres forhandlere og dermed også Det Moderate Venstre det indtryk, at han ville gå som følge af forliget. På den anden side havde han gjort så mange ophævelser og fået sit tilsagn udtrykt så kringlet, at han faktisk kunne hævde, at han ikke havde forpligtet sig til at opgive posten som regeringschef lige efter vedtagelsen af forliget. Den mulighed består selvfølgelig også, at han faktisk ikke var klar over, at han havde forpligtet sig til at gå af, efter at forliget var kommet i hus. Denne version er dog mindre sandsynlig end den første. For den må betyde, at han var meget dårlig til at analysere en politisk situation. Som Neergaard skriver i sine erindringer, var realiteten den, at der ikke længere eksisterede noget højreflertal i Landstinget, der betingelsesløst fulgte Estrup som lederen.

Til sidst kom sandhedens øjeblik dog. De moderate ledere gjorde de forhandlende højrefolk opmærksom på, at hvis regeringschefen ikke blev udskiftet, ville de betragte det som et brud på tro og love og nedlægge deres mandater. Selv i den situation ville højrefolkene dog ikke direkte henvende sig til Estrup med en anmodning om, at han gik. De påstod, at han var tilstrækkeligt varskoet om stillingen. Hvad enten Estrup omsider selv har erkendt, at spillet var ude, eller han – som det antydes i en kilde – har fået hjælp hertil af Nellesmann, besluttede han at træde tilbage, hvilket rent faktisk skete den 7. august 1894.⁹⁰ Selv i den situation prøvede han dog at fremstille det, som om han handlede frivilligt. Selv om han ikke selv kunne anerkende en forpligtelse til at gå, forstod han dog, at modparten – Det Moderate Venstre – kunne have haft grund til at tro, at forliget var indgået under den forudsætning, at han gik af. Som en redelig mand

89. *Frede Bojsens politiske erindringer*, s. 319f.

90. *Frede Bojsens politiske erindringer*, s. 36f; »Høgsbros Dagbog« 22. august 1894, *Dansk Udsyn*, 1926, s. 76.

ville han ikke være med til at bedrage dem. Det virker underligt, at den Estrup, der så tit havde ladet forstå, at hvis Folketingets flertal og Landstingets flertal fandt sammen, ville han betragte sin ministergerning som afsluttet, i den grad strittede imod. Det, som han til sin forfærdelse og forbitrelse fandt ud af, var, at det faktisk ikke var et spørgsmål om, hvad han ville. Når landstingsflertallet og folketingsflertallet var enige om, at han ikke længere skulle være regeringschef, var der ikke andet at gøre end at parere ordre.⁹¹ For sagen er selvsagt den, at han havde forestillet sig, at han selv ville have været en del af det landstingsflertal, der fandt sammen med Folketingets flertal. Det var han ikke. Hermed var det blevet demonstreret, at det parlamentariske princip var på vej til at sejre. Først landstings- og rigsdagsparlamentarisme, derefter folketingsparlamentarisme.

I 1894 kunne man konstatere, at af den engang så moderne godsejerpolitiker Estrup, der havde kæmpet for tingenes ligeberettigelse på grundlag af respekt for det konstitutionelle kongedømme, var der blevet en politiker, der altid kunne finde en undskyldning for, at han skulle forblive som regeringschef, selv om den faktiske magt, han udøvede som regeringschef, efterhånden var blevet slidt helt ned. Stædighed, selvovervurdering og de mange år ved magten havde af Estrup skabt en politiker, der mere og mere mistede forbindelsen til realisternes verden. Til sidst var der stort set kun en klyngen sig til magten tilbage.

Hvorfor en magt, der blev udøvet i flagrant modstrid med Estrups opfindelige politiske linie, skulle være så tillokkende, er svært at se. Men Estrup troede vel, at han kunne stampe mod udviklingen og forhindre den andstingsparlamentarisme og efterfølgende folketingsparlamentarisme, som længe havde været på vej. Det var naturligvis en illusion. For resultatet af provisoriepolitikken var ikke så meget blevet en styrkelse af regeringen som af landstingshøjre. Til sidst blev Estrup en dinosaur: Han var nok stor og mægtig, men han var lidet manøvredygtig. Han blev et eksempel på en politikertype, der sad for længe på magten, og som derfor måtte opleve, at magt blev til afmagt.

91. Neergaard 1935, s. 311f.

Summary

Claus Friisberg: Power and Impotence. J.B.S. Estrup as a Politician

J.B.S. Estrup is one of the most prominent figures in the political history of Denmark in the 19th Century. This conservative land owner became leader of the Danish government (Prime Minister) in 1875 and held this post for nearly 20 years, until 1894. He is particularly known for the role he played in the struggle between the conservative government and the liberal opposition which occupied his entire tenure of office, and in which he used provisional legislation against his parliamentary antagonists and very heavy-handed coercive measures to break political opposition. This has founded the claim that during Estrup's rule Denmark suffered conditions approaching dictatorship. In recent years, several new books have tried to re-evaluate Estrup and paint a more positive picture of him as a politician than the traditional one. After a brief survey of the research carried out about Estrup, the present article endeavours to uncover which characteristics and political points of view were fundamental for Estrup. It is pointed out that as a land owner he was progressive, and during the negotiations about the revised constitution of 1866 he was closer to the National Liberals than has normally been acknowledged. During his struggle to prevent the victory of the parliamentarism of the lower house of the legislature (the Folketing) whilst Prime Minister, he gradually manoeuvred himself into positions which were flatly contradictory to his own basic views. According to the author, however, the years 1885-94, when Estrup's cabinet governed by provisional legislation, were not synonymous with dictatorial conditions prevailing in Denmark. The substantial political power which Estrup originally held was gradually undermined, and power turned into impotence. When he retired as Prime Minister, it was not only a relief to the Liberals, but to many Conservatives as well.

(Translated by Jørgen Peder Clausager)